

Területi Statisztika

Közzététel: 2026. február 2.

A tanulmány címe:

Alakuló központok, formálódó hálózatok a trianoni Magyarország területén, 1910 és 1930

Szerző:

Bán Gergely Károly

<https://doi.org/10.15196/TS660103>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, hasznoszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 66. évfolyam 1. számában megjelent, Bán Gergely Károly által írt, Alakuló központok, formálódó hálózatok a trianoni Magyarország területén, 1910 és 1930 c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Alakuló központok, formálódó hálózatok a trianoni Magyarország területén, 1910 és 1930

Emerging centers, forming networks in the territory of Trianon-era Hungary, 1910 and 1930

Bán, Gergely Károly

Magyar Nemzeti Levéltár
Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára
E-mail:
ban.gergely.karoly@mnl.gov.hu

Kulcsszavak:

városhierarchia,
urbanizáció,
településhálózat,
területi különbségek,
határváltozások,
Trianon

Keywords:

urban hierarchy,
urbanization,
settlement network,
territorial differences,
border changes,
Trianon

A tanulmány azonos módszertani modellre alapozva mutatja be a trianoni településhálózat egy szeletének 1910 és 1930 közötti urbanizációs változásait. A szerző tehát nem egy újabb 1910-es és 1930-as önálló hierarchiavizsgálatot tűzött ki célul, hanem egy elemző és egyben leíró jellegű összehasonlító szemléletű dinamikus városhierarchia-vizsgálatot (1910, 1930), amely főként a változásokra fókuszál.

A tanulmány választ keres a következő kérdésekre: a határváltozás rövid távon hogyan hatott a korabeli városhierarchiára, azaz a városhálózatra mint struktúrára? Mely régiókban voltak jelentősek a változások, és melyek maradtak mozdulatlanok? Mely városok tudtak leginkább fellendülni, illetve az urbanizáltság vonatkozásában melyeket érintettek leghátrányosabban az 1920-as változások?

The main aim of the study was to investigate the changes in urbanization within a segment of the Trianon settlement network between 1910 and 1930, based on the same methodological model. Rather than conducting separate hierarchy studies for 1910 and 1930, the author aimed to perform an analytical and descriptive comparative study of dynamic urban hierarchies across these years, focusing primarily on the changes.

The study seeks to answer the following questions: How did the border changes affect the urban hierarchy of the time in short-term, i.e. the urban network as a structure? In which regions were the changes significant, and which remained unchanged? Which cities thrived the most, and which were most adversely affected by the urbanization changes of the 1920s?

Beküldve: 2024. december 19.

Elfogadva: 2025. április 8.

Bevezetés

Vizsgálatomhoz megalkottam egy azonos módszertani modellen alapuló, két időmet-szetre vonatkozó adatbázist, amely lehetővé tette releváns módon (Demeter 2024) a trianoni határváltozás városhierarchiára gyakorolt rövid távú hatásának kimutatását. (A hozzáférhető szakirodalom szerint erre még nem történt kísérlet.) Munkám során nem csupán egy újabb, önálló városhierarchia-vizsgálatot tűztem ki célul az 1910-es (Beluszky–Győri 2005) és az 1930-as (Beluszky 1973, Szulovszky 2018) évekre vonat-kozáon, hanem egy elemző és leíró jellegű, összehasonlító szemléletű, dinamikus városhierarchia-vizsgálatot is, amely elsősorban a változásokra fókuszál.

Olyan fő kérdésekre kerestem a választ, hogy a határváltozás milyen rövid távú hatással volt a korabeli városhierarchiára? Azaz a békeszerződés (és a nyomában kiala-kult gazdasági, politikai változás) hogyan befolyásolta a városhálózatot, mint struk-túrát? Melyek azok a régiók, ahol jelentősek voltak a változások, és melyek maradtak mozdulatlanok? Az urbanizáltság vonatkozásában mely városok tudtak leginkább fellendülni, illetve melyeket érintettek leghátrányosabban az 1920-as változások?

Jelen keretek között elsősorban a hierarchikus hálózat formálódását elemzem, és eltekintek valamennyi vizsgálatba bevont település urbanizációs változásainak bemu-tatásától.

Módszertani modell

Tényezők, mutatók, módszerek

A két időmetszet összehasonlítási alapját egy kvantitatív alapokon nyugvó adatbázis biztosította. A komplex városhierarchia-adatbázisban (KVA) közel 1600 település (1920-as adatok alapján ezer lélekszám feletti települések) adatai kaptak helyet 1910-ből és 1930-ból. A két rangsorhoz felhasznált tizenkilenc-tizenkilenc mutatót összesen öt tényezőbe/szerepkörbe soroltam jelentésük és tartalmi szerepük alapján: T1 demo-gráfiai, T2 közigazgatási, T3 gazdasági, T4 egészségügyi, T5 oktatási (1. táblázat). Vizsgálatom során a mennyiségi mutatók esetében a Christaller-féle jelentőségtöbblet módosított formuláját¹ (Christaller 1933) és egyedül az M9-es mutató (FHTT, pótladó alapjául szolgáló településadók) esetében alkalmaztam az egy főre jutó értékeket, mivel ezen mutató kizárólag az adott település lakosainak az adózásán alapult. Úgy vélem, a jelentőségtöbblet módszer által a települések központi szerepe pontosabban megmu-

¹ $K = F_v - L_v \times (F_r / L_r)$ ahol a K: a központ jelentőségtöbblete, F_v : a városi szolgáltatások nagysága (például: betétállomány, ügyvédek száma stb.), L_v : a város lakossága, F_r : a régió területén található szolgáltatások nagysága (a törvényhatósági jogú városokkal együtt), L_r : a régió lakosságszáma.

tatkozott, illetve csökkentettem a települések nagyságának (lélekszám) esetleges torzító hatását is. Ez azért is volt fontos, mert egy önálló tényezőként (T1: demográfiai) már figyelembe vettem a települések lakosság számát. A módosított formula alkalmazását az indokolja, hogy az eltérő hazai településfejlődés következtében a képletben – a települések mellett – nem a vármegye vagy a trianoni ország képezte a vizsgálati teret, hanem a régió. Egészen pontosan a korabeli népszámlálások során alkalmazott statisztikai régióbeosztást használtam fel (Dunántúl, Felvidék, Alföld), így a két időmetszet között (1910, 1930) bekövetkezett közigazgatási változások sem befolyásolták az eredményeket.

A vizsgált jelzőértékek sokszínűségéből, különbözőségeiből adódóan és a számítások elvégzésének érdekében szükségesnek tartottam a mutatók egységesítését. Az eltérő nagyságrendek és mértékegységek (1. táblázat) következtében normalizáltam valamennyi mutató értékét, majd az átláthatóság érdekében százzal szoroztam a normalizálás által kapott 0 és 1 közötti abszolút értékeket (lásd [internetes melléklet](#) [1910, 1930]). Ezáltal mindegyik mutatónál úgy jött létre azonos skála, hogy a mutatókon belüli értékek arányai, távolságai változatlanok maradtak. A többmutatós tényezők esetében a mutatók számtani átlagát vettem alapul, így egyik mutató sem jelent meg nagyobb súllyal az adott tényezőn/szerepkörön belül.

Végül a tényezők átlagértéke teremtette meg a komplex városhierarchia-mutatót (KVM) 1910-re és 1930-ra is. Felmerülhet a súlyozás szükségessége a tényezők és/vagy mutatók esetében, azonban egyik esetben sem alkalmaztam differenciálást. Ennek háttérében a következő kérdések álltak: Egy városhierarchia-vizsgálat vonatkozásában – ahol cél az urbanizáltság fokának a megállapítása –, milyen alapon emeljem ki a tényezők közül bármelyiket is? Miért lenne nagyobb súlya a közigazgatási szerepkörnek, vagy az egészségügyi, vagy akár a gazdasági, az oktatási tényezőnek funkcionális vonatkozásban?² Mivel a vizsgálat alapja a komplex funkcionális szemlélet – nem kiemelve csupán egy tényezőt –, így nem alkalmaztam súlyozást egyik esetben sem. Úgy vélem, hogy az ehhez hasonló hierarchiavizsgálatok legkényesebb pontja a szintek határainak kijelölése. A legtöbb szubjektív és megkérdőjelezhető elem itt érhető tetten valamennyi vizsgálat esetében. Ezért munkám során igyekeztem a szubjektív tényezőket minimálisra csökkenteni, és valamennyi módszertani eljárást megindokolni, alátámasztani. A szintek elnevezésénél Beluszky–Győri (2005) munkáját vettem alapul, majd a hierarchiaszintek határainak kijelöléséhez Jenks (1967) módszerét alkalmaztam, ami úgy alakítja ki a szinteket, hogy az eltérések az egyes csoportok elemei között a legkisebbek, a csoportok között pedig a legnagyobbak legyenek. Tehát az eljárás a rangsort adó komplex mutató jelentősebb lépcsőinél húzza meg a szint-határokat. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi alapján és hol húztam meg a város és a falu közötti választóvonalat, azaz a *kvázi városi* szint alsó határát. Ehhez 1930-ra

² A demográfiai tényező esetében úgy tűnhet, hogy a lakosság szám mint mutató nagyobb hangsúlyt kap, mivel egyedül szerepel az adott tényezőn belül. Azonban úgy vélem, hogy a város egyben népességtömörlődés is, illetve módszertanilag nem találtam más releváns mutatót, amivel bővíteni lehetett volna a demográfiai tényezőt.

vonatkozóan két korábbi hierarchiavizsgálatot vettem alapul: Beluszky (1973) esetében 156, Szulovszky (2018) esetében 167 funkcionális várost. Nem egzakt módon vettem át a pozícióhatárokat, hanem kiindulási pontként használtam fel a korábbi értékhatárokat. Tehát a korábbi megközelítések eredményeire alapozva és a Jenks-féle módszert használva alkottam meg a funkcionális városaim számát. A szint-határok meghúzásánál bizonyos mértékben figyelembe vettem az elemszámokat is. Tehát, ha egy hierarchiaszint esetében néhány település után következett egy jelentősebb lépcső, akkor azt figyelmen kívül hagytam, mivel torzítás alakult volna ki egy néhány településből álló *vármegyei szint*, vagy *kisvárosi szint* esetében.

A vizsgálat során a fővárost érintő adatsoroktól valamennyi esetben eltekintettem, mivel Budapestnek már ebben az időszakban is kimagasló volt a hazai városhálózatban elfoglalt szerepe. Vezető pozíciója az egyesítést (1873) követő években is megmutatkozott, illetve a trianoni békeszerződést követően tovább nőtt a „szakadék” a főváros és a vidéki városok között. Ebből következőleg bármely módszer alkalmazása során a főváros vezető pozíciója Magyarország városhálózatában megkérdőjelezhetetlen.

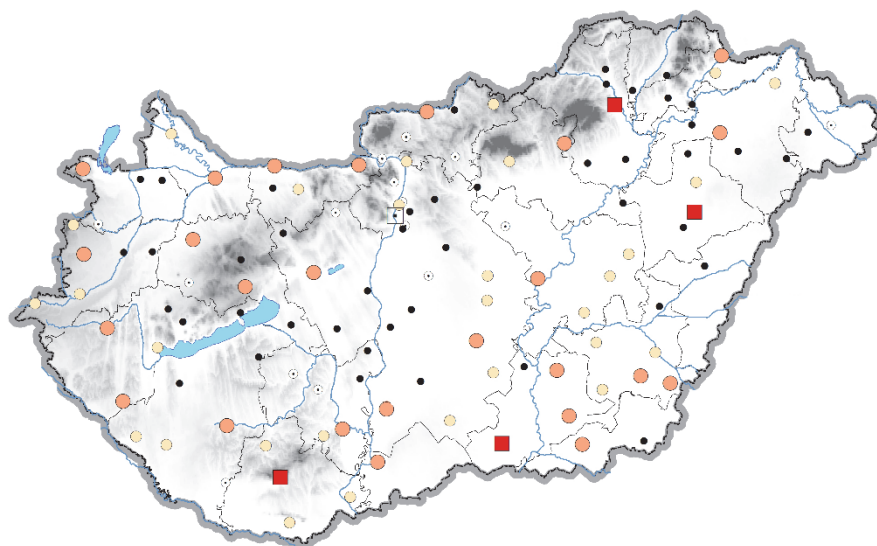
Végezetül, továbbra is fenntartom azon véleményemet, hogy az úgynevezett „megfelelő módszer” nem létezik. Ahány vizsgálat, annyiféle út. Jelen tanulmányom is csupán egy lehetséges megközelítése az urbanizációs folyamatoknak Trianon vonatkozásában.

Az 1. táblázatban felsorolt tizenkilenc mutató közül néhány külön magyarázatra szorul. Álláspontom szerint a mutatók többsége az urbanizáltság mértékét hivatott reprezentálni, azonban olyan mutatók is helyett kaptak a módszertani modellben, amelyek inkább következményei a városiasabb létnek mintsem feltételei. Gondolok itt az írni-olvasni tudók arányára (M17) és a nyers halálozási rátára (M16). Ezek nem feltétlenül tartoznak a klasszikus városhierarchia-mutatók közé – ha egyáltalán vannak ilyenek, – sokkalta közelebb állnak az életminőség, fejlettség megközelítéséhez (Szilágyi 2018c). A két megközelítés között azonban bizonyos átfedés lehet, és van is, ezt alátámasztotta egy korábbi munkám korrelációs vizsgálata (Bán 2020). Mindemellett, úgy vélem, hogy módszertanilag nem tanácsos egyszerre alkalmazni ok és okozati mutatókat, viszont kutatásom során két okozati mutatót (írni-olvasni tudók aránya és a nyers halálozási arányszám) részben kényszerűségből használtam. Igyekeztem szem előtt tartani azt a módszertani megoldást, hogy valamennyi tényezőkön belül legyen legalább egy olyan mutató, amely az összes vizsgálatba bevont településre elérhető, így az alsóbb szinteken is megvalósulhatott a differenciálás.

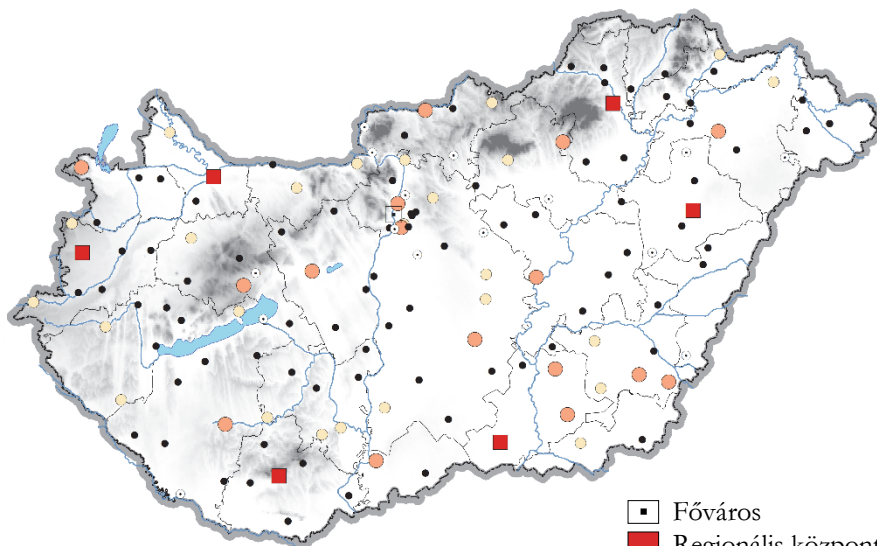
Az eredményeket saját szerkesztésű térképekkel szemléltettem (1. ábra) a KVA adatai alapján. Jelen tanulmányhoz csatoltan, online közlöm a vizsgálat alapját adó két (1910-es és 1930-as) funkcionális városhierarchia-rangsort ([internetes melléklet](#)).

1. ábra

Funkcionális értelemben vett városok a trianoni határokon belül
Cities in a functional sense within the Trianon borders
1910

1930

- Főváros
- Regionális központ
- Vármegyei szintű központ
- Középváros
- Kisváros
- ⊙ Kvazi város

1. táblázat

A városhierarchia-vizsgálat során felhasznált tényezők és mutatók összessége

Set of factors and indicators used in the urban hierarchy study

Mutatók		Mértékegység	Vonatkozási idő	Adatforrás
T1 Demográfiai tényezők				
M1	Települések lakónépessége ^{a)}	fő	1910, 1930	[16], [17]
T2 Közigazgatási tényezők				
M2– M7	Közigazgatási funkcióval rendelkező intézmények ^{b)} megléte	darab	1913, 1930	[4], [5]
T3 Gazdasági tényezők				
M8	Települések kamarai ügyvédek jelentőségtöbblete	fő	1910, 1930	[9], [10]
M9	Egy főre jutó településszintű adó (FHTT) ^{c)} értéke	korona, pengő	1908, 1910, 1934	[1], [21]
M10	Pénzüstézetek betét-állományának jelentőségtöbblete	korona, pengő ^{d)}	1909, 1930	[14], [19]
M11	Vasútállomás megléte	darab	1913, 1930	[4], [5]
M12	A szolgáltatásokban (tercier) foglalkoztatottak jelentőségtöbblete	fő	1910, 1930	[15], [17]
M13	Foglalkoztatási ráta	%	1910, 1930	[15], [17]
T4 Egészségügyi tényezők				
M14	Gyógyszertárak számának jelentőségtöbblete	darab	1910, 1930	[2], [3]
M15	Kórházi ágyszámok jelentőségtöbblete	darab	1908–1912, 1932	[6], [7], [8], [11]
M16	Nyers halálozási arányszám	‰	1910, 1930	[1], [21]
T5 Oktatási tényezők				
M17	Írni-olvasni tudók aránya	%	1910, 1930	[1], [16]
M18	Középfokú oktatási intézmények diákszámának jelentőségtöbblete	fő	1910/1911, 1932/1933	[18]
M19	Felsőfokú oktatási intézmények hallgatói létszámának jelentőségtöbblete	fő	1909/1910, 1929/1930	[12], [13]

a) A vizsgálat során felmerült a belterületi lakosság szám alkalmazása, azonban ezen adatsorok (külsőterületi lakott hely) 1910-re csak részlegesen érhetőek el.

b) Postahivatal; távbeszélő hivatal; adóhivatal; csendőrs; királyi járásbíró és törvénykönyvi hivatal; törvényszék.

c) Föld-, ház- és társasági (direkt) adó.

d) A korona 1910-es értéke inflációarányosan átváltoztatva pengőre. Az eljárásról lásd bővebben: Szilágyi (2018c: 312. o.).

Elemzés

Munkám során mindkét időmetszetben hét hierarchiaszintbe soroltam a kutatásba bevont településeket: 1. *főváros*; 2. *regionális központok*; 3. *vármegyei szintű központok*; 4. *közpénvárosok*; 5. *kisvárosok*; 6. *kvázi városok*; 7. *községek*. A szintek alapvetően elkülönültek egymástól, így a korábban említett Jenks-féle módszer jól alkalmazható volt. 1910-re és 1930-ra is megmutatkoztak a szintek közötti lépcsők ([internetes melléklet](#)). A *regionális központok* kialakítása azonban magyarázatra szorul. 1910 esetében a rangsorban Miskolc és az azt követő Eger között minimális volt a különbség, azonban a földrajzi közelség (légvonalban 37 kilométer) és a térség szerkezete nem indokolta két *regionális központ* meglétét akkoriban. 1930 esetében a rangsor és a KVM értékek alapján látszólag lehetőség nyílt arra, hogy a *regionális központok* köre bővüljön Győr és Szombathely városával. A lépcsőértékek miatt azonban a következő helyen álló Székesfehérvárt is ide lehetett volna sorolni a módszertan alapján, mivel kisebb volt a különbség Székesfehérvár és Szombathely között, mint Győr és Miskolc között. Székesfehérvárnak azonban erősen megkérdőjelezhető a regionális szerepköre, már csak a főváros közelségéből adódóan is. Mindent összevetve, 1930-ra két új potenciális *regionális központ* jelent meg: Győr és Szombathely. Így a 20. század első harmadára hat regionális központot (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged, Szombathely) emelhetünk ki (1. ábra).

Az elemzéseket sok esetben két síkon, nyers és normalizált mutatók alapján végeztem. Míg a nyers mutatók a tényleges változásokat mutatják, addig a normalizált értékek a vizsgált elem hálózaton belüli helyzetét tükrözik. Egy település nyers mutatóinak módosulása nem feltétlenül von maga után pozícióváltozást, mivel a hálózat többi eleme is hasonló irányban mozdulhat el. Ennek oka a normalizálási eljárás, amely a nyers adatokat a minimum és maximum alapján alakítja át, így a módszer figyelembe veszi a többi település mutatóit is, és ezekhez igazítja a KVM értékét.

Egy többváltozós vizsgálat során – főleg az alsóbb szinteken – nehéz meghúzni a határokat, továbbá a szubjektív elemeket kiszűrni, de úgy vélem, hogy a kialakított módszertani modell stabil alapokra helyezi a két összeállított rangsort és egyben a vizsgálat eredményeit is (1. ábra).

Főváros

Budapest kiemelkedő szerepe és urbanizáltsági szintje egyáltalán nem volt meglepő a vizsgált időszakban sem. Bár Budapest kimagasló szerepe – a köztudatba korábban beívódott nézetekkel ellentétben – ugyanis nem az erőteljes szocialista városfejlesztési politikával, vagy az 1950-ben létrehozott Nagy-Budapesttel magyarázható, hanem már jóval korábban megkérdőjelezhetetlenné vált a főváros pozíciója és fejlődése (Beluszky 2014). A településhálózatot vizsgáló kutatások közül néhány (Győri–Mikle 2017, Beluszky–Győri 2006) gyakorlatilag ki is hagyja a vizsgálandó „célpontok” közül, mivel valamennyi kontextusban az élen végezne a főváros. Esetünkben is

hasonló történt, ugyanis az általam kiválasztott öt tényező mindegyikénél felállhatott volna a képzeletbeli dobogó legfelső fokára. Módszertanilag azonban indokoltnak tartottam azt, hogy a fővárost – torzító hatása miatt – kihagyjam az adatgyűjtési szakaszból és így az elemzésből is.

Regionális központok

A trianoni békeszerződés következtében az új és részben a korábbi központok vették át a *regionális központok* szerepkörét Magyarország településhálózatában. Ennek hatására a szakadék tovább nőtt a *főváros* és a közvetlen azt követő hierarchiaszint(ek) között. 1910-ben összesen négy város kapott helyet ezen a szinten és hat 1930-ban. Az első négy pozícióban rangszámváltozás sem történt a két időmetszetben (1910: 1. Debrecen; 2. Szeged; 3. Pécs; 4. Miskolc. 1930: 1. Debrecen; 2. Szeged; 3. Pécs; 4. Miskolc; 5. Győr; 6. Szombathely). Ez mindenféleképpen jól tükrözi az első négy város hálózatban elfoglalt dominanciáját és stabil szerepkörét a vizsgált időszakban (2. ábra, illetve [internetes melléklet](#)).

Debrecen és Szeged első két helyezése nem meglepő, ugyanis több korábbi megközelítésben is ők szerepelnek a fővárost követő pozíciókban (Beluszky 1973, Beluszky–Győri 2005, Szulovszky 2018). Debrecen már a vizsgált időszakot megelőzve is több vármegyére kiterjedő vonzáskörzettel rendelkezett oktatási és kereskedelmi funkciók terén. Református kollégiuma – 1538-as alapítását követően – a cívisvárost fokozatosan az Alföld oktatási és bizonyos értelemben kulturális központjává emelte. Említhetném továbbá a regionális kiterjedésű vásárait is, amelyek az Alföld, a Felvidék, a Partium és Észak-Erdély kereskedőit is vonzották. A 19. század második felére az első takarékpénztárt követően (1846) a hitel- és pénzügyi hálózat kiépülése is megkezdődött, ami további ösztönző és innovációs hatással volt Debrecen gazdasági életére (Mózes 1976). 1857-re elkészült a vasúti összeköttetés a fővárossal, 1860-ra megindult a cukorgyárban a termelő munka. A jelentős dohánytermesztés hatására 1887-re dohánygyárat létesítettek Debrecenben. Továbbá számos gépipari, könnyűipari és élelmiszeripari vállalat jött létre a századfordulóra (Szűcs 1997). 1910 után megfigyelhető egyfajta szerkezetváltás, amit a foglalkoztatási átrétegződés is tükröz. Ezzel szorosan összekapcsolható, hogy 1900 és 1914 közötti időszakban az élelmiszeripar fejlődése nem állt meg (malomipar, húsipar, kenyérgyárak), a vas- és fémipar, a gépgyártás dinamikusan fejlődött és meghatározóvá vált a háborúra (járműjavító, vasöntőde, gépgyár, lópatkógyár). Továbbá jelentősen előrelépett a téglagyártás, a faipar, a textilipar és a vegyipar (gáz, szappan, gyógyáru) is (Szűcs 1997). Ezáltal azonban Debrecen ekkoriban nem vált nagyipari várossá, mivel az ipari keresők többsége kisüzemekben tevékenykedett. A 20. század első harmadában infrastruktúráisan is fejlődött a cívisváros, aminek hátterében állt többek között 1911-ben a villamosjárat elindítása, vagy 1912-ben az egyetem alapítása. Összességében számos nagyváros esetében, illetve a teljes pénzügyi hálózat vonatkozásában fontos szerepe

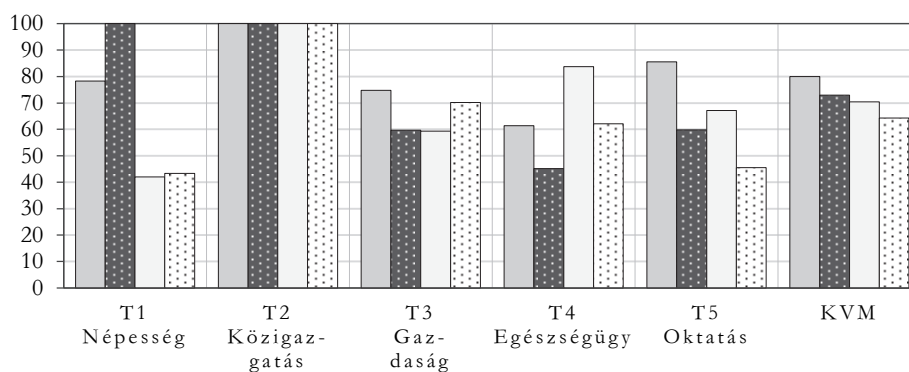
volt a háborút követően a külföldi tőke (Speyer-kölcsön, Rotschild és Berings hitel) beáramlásának. Ezek mind élénkítették a nagy vidéki városok gazdaságát, azonban egyúttal jelentős terhet is róttak rájuk. Debrecen esetében a hitel mértéke eltért az igényektől, és a konstrukció sem volt kecsegtető, így a város már nem is igényelte a Speyer-kölcsön második részletét (Szani–Timár 1976). Ezáltal a nagy háborút követően nem sok forrás maradt az infrastruktúrára és a beruházások fejlesztésére (kivéve az egyetem főépületét). Mindent összevetve polgárosodott városkép 1930-ra is leginkább a főutcat és közvetlen környékét jellemezte, a vasútállomástól a református kollégiumig (Szani–Timár 1976). Azonban a Borsos József által készített 1930-as szabályozási térképen már megjelent az egyetem főépületét és a városközpontot összekötő sugárút gondolata.

2. ábra

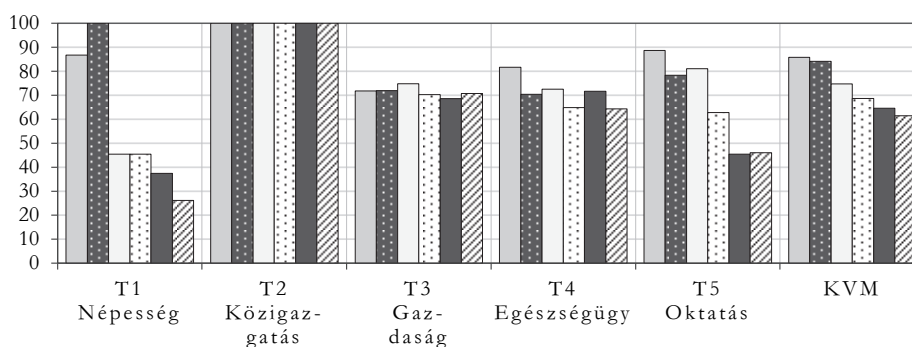
A regionális központok szerepköréi és KVM értéke normalizált értéken*

Development of the roles and KVM values of regional centers at normalized value

1910

1930

□ Debrecen ■ Szeged □ Pécs □ Miskolc ■ Győr ▨ Szombathely

* A normalizált értékek százszorosra a könnyebb átláthatóság érdekében. / Normalized values are multiplied by 100 for easier understanding.

Forrás: saját szerkesztés a [20] alapján.

Szeged gazdasági jelentősége a 18. századtól kezdte éreztetni hatását, főként a vízi kereskedelem által, amelyet a Tisza és a Maros biztosított, illetve tovább erősített a Duna szárazföldi közelsége is. Ezt némileg átrendezte a vasút megjelenése, ami után kereskedelmi téren már közel sem volt akkora szerepe a jó földrajzi és hajózási adottságainak. A Tisza-parti nagyvárosban a 19. század második felében fejlődésnek indult (alföldi viszonylatban) a kézműipar, megalakult a kötélgyár, a szalámigyár, valamint az ipart támogató részvénytársaságok sora stb. Az 1879-es nagy árvíz sem törte meg hosszú távon a fejlődését. Az újjáépítés közvetetten javította a városképet (Kiss 1927): új töltésrendszert alakítottak ki, a várost feltöltötték, továbbá korszerűsítették a csatornahálózatot (Nagy 1991), illetve Lechner Lajos által új szabályozási és építkezési tervet dolgoztak ki, amelynek következtében európai mintára (Párizs, Bécs) sugár- és körutas városszerkezetet alakítottak ki. Az újjáépítést állami, városi támogatásokból, hitelekkel, illetve nemzetközi adományokból finanszírozták (Nagy–Vágás 1991). Utóbbi emléket a körutak elnevezései (Párizsi, Bécsi, Római, Londoni stb. körút) őrzik. Fokozatosan fejlődött a nagy hagyományokkal rendelkező szegedi élelmiszeripar (a malomipar, a húsiparon belül a szalámikészítés, a paprikaőrlés, a szeszipar, a dohányipar) is. Közülük kiemelkedik az 1869-es alapítású (kezdetben még csak terményüzlet) Pick szalámigyár, amely 1910-re monopolhelyzetbe került. Debrecenhez hasonlóan, Szegeden is működött dohánygyár, bár elmaradt az előbbi nagyságától és fejlettségétől, de helyi szinten meghatározó volt, és 1911-ben 750 embernek adott munkát (Kápolnai 1991). Alapvetően Debrecen és Szeged esetében is megállapítható, hogy a nagy kiterjedésű külterületet leválasztva egy erősen városi, polgárosodott foglalkozásszerkezet tárul elénk. Debrecen esetében ez a következő: belterületi primer keresők 8, szekunder keresők 30, tercier keresők 48, egyéb keresők 14%. Szeged belterületi foglalkozásszerkezete pedig a következő: primer keresők 6, szekunder keresők 41, tercier keresők 36, egyéb keresők 15% (KVA alapján).

A két város kimagasló funkcionális szerepét jól kifejezi, hogy a tizenkilenc mutatóból míg 1910-ben tizenegy, addig 1930-ban tizenhárom esetében ők érték el a legmagasabb értéket ([internetes melléklet](#)). Debrecen többek között a vidékre jutó ügyvédek számában (M8), a kórházi ágyszámok jelentőségtöbbletében (M15), illetve középfokú oktatásban részt vevő diákok jelentőségtöbbletében (M18) bizonyult a legjobbnak. Míg Szeged a lakosságszámban (M1), a pénzügyi betétállomány jelentőségtöbbletében (M10) és a felsőoktatásban részt vevők jelentőségtöbbletében (M19) végzett az élen 1930-ban. A rangsorból az is megmutatkozik, hogy a két időmetszet között Szeged KVM értéke jelentősen erősödött (2. ábra, illetve [internetes melléklet](#)). Bár Debrecenről az első pozíciót nem tudta átvenni, de az 1910-es közel 9%-os lemaradását 2%-ra csökkentette 1930-ra.

Miskolc és Pécs is két stabil *regionális központ* a hálózatban, amelyek mindkét időmetszetben megtartották a 3. és a 4. pozíciójukat. A két hegyvidékhez köthető város foglalkozásszerkezete és egyben gazdasági pályája is eltért az előbbieken elemzett két alföldi nagyvárosétól. Miskolc 1909-ben lett törvényhatósági jogú város, kiváló földrajzi elhelyezkedésével egyfajta összekötő kapocs volt a Felvidék és az Alföld között.

Vásárai a 19. század második felétől meghatározóak voltak. A klasszikus vásárvonalon fekvő település 1894-es éves vásárára közel 100 ezer élő állatot hajtottak ki. Az állatvásáron túlmenően jelentős volt gabonakereskedelme is, amelyre később a mai napig működő söripar épült (Veres 2003). A bányászatnak mindkét város életében meghatározó szerepe volt még úgyis, hogy gyakran szorosan egybefonódott egy környező településsel: Pécs esetében főleg Komlóval, Miskolc esetében leginkább Diósgyőrrel.

Pécs vonatkozásában a dunai gőzhajózás és az 1850-es évektől a vasút jelentős mennyiségű igényt támasztott az energiahordozók kitermeléséhez. Ezért a baranyai vármegyeszékhelyen és környékén számos bányát nyitottak meg, részben a Dunai Gőzhajó Társaság közreműködésével (Kaposi 2006). Azonban nem csak a szénbányászat lendült fel ekkoriban. A 19. század második felétől Pécsen is elindult egy iparosodási, polgárosodási és ezzel szoros kapcsolatban lévő alapítási folyamat (Gründerzeit). 1850-ben létrejött az Első Pécsi Mész és Gőztéglagyár, 1852-ben elkezdte munkáját Zsolnay Imre fazekasmanufaktúrája, 1853-ban elindult a Hirschfeld és Scholz-féle sörfőzde (a későbbi Pannonia Sörfőzde elődje), 1858-ban létre jött a Weidenger gőzmalom, majd 1859-ben a Littke-testvérek pezsgőgyára és 1861-ben a Hamerli-kesztyűgyár is (Kaposi 2006). Ezen meghatározó és a 20. század első felében is működő nagyvállalatok mellett számos kisipari vállalkozást vonzott be Pécs fejlődő gazdasága, ami a vizsgált korszakban tovább erősödött. 1910-re megépült az állami dohánygyár, illetve a 20. századra jelentős pénzügyi hálózat szerveződött Pécsen, amelynek elemei között találjuk a Pécsi Takarékpénztárat, az Osztrák–Magyar Bankot, a Magyar Általános Hitelbankot, a Pécsi Kereskedelmi és Hitelbankot, továbbá magánbankokat is (Kaposi 2006). Tehát a „boldog békeidők végére” a teljes korabeli bankstruktúra szinte minden elemével rendelkezett Pécs (Gál 2002, Kaposi 2006). Ezt tükrözi a város betétállományának jelentőségtöbbletének alakulása, amely míg 1910-ben (16 050 775 pengő) a 10. legmagasabb értékű volt a vizsgált települések között, addig 1930-ra (18 164 655 pengő) pedig már a 2. legmagasabb értékű, nem sokkal lemaradva Szegedtől ([internetes melléklet](#)). Pénzügyi szerepénél maradván, a betétállományi mutató mellett az egy főre jutó föld-, ház- és társasági (direkt) adó esetében is kimagaslóan teljesített. A hálózat vonatkozásában 1930-ban az 5. legmagasabb értékű volt, amiből az ott élők viszonylag magas jövedelmére, a település gazdasági potenciájára következtethetünk. A vizsgálatból egyértelműen kimutatható ([internetes melléklet](#)), hogy Pécs nemcsak pénzügyi mutatók tekintetében, de a teljes gazdasági tényező (T3) alapján is előrelépett. Míg 1910-ben ezen a téren még Győr, Szombathely és Pápa is megelőzte a dunántúli régióban, addig 1930-ra országos viszonylatban már Pécs értéke volt a legmagasabb a gazdasági tényező (T3) vonatkozásában. Továbbá az is megmutatkozott, hogy az egészségügyi funkciója (T4) és az oktatási funkciója (T5) kimagasló volt mind 1910-ben, mind 1930-ban. Az egészségügyi szerepkör terén 1910-ben magasan az élen végzett a teljes hálózat vonatkozásában, és 1930-ra is csak Debrecen tudta megelőzni, ahogyan oktatási funkciójában is mind 1910-ben, mind 1930-ban (2. ábra).

A legtöbb hazai nagyvároshoz hasonlóan a kiegyezést követően Miskolcon is megindult egy polgárosodási és gazdasági fellendülés, amellyel szoros kapcsolatban álltak a pénzügyintézetek. Megalakult a Miskolci Hitelintézet (1867), a Borsod-Miskolci Hitelintézet (1869), a Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank (1903) és a Miskolci Népbank (1905). Az 1910-es évekre Miskolcon továbbá 12 bank és takarékpénztár, valamint 3 hitelszövetkezet működött, ami azt jelenti, hogy mintegy 5 ezer lakosra jutott egy pénzügyintézet, ezzel Szegedet és Győrt is megelőzte (Kápolnai 2003). 1859-ben Miskolc egy vasúti szárnyvonallal (Nyíregyházán, illetve Debrecenen keresztül) csatlakozott az addigi országos hálózathoz, megőrizve kereskedelmi pozícióját (Veres 2003). A nagyváros ipartörténetének egyik alapja a diósgyőri acél- és vasgyártást tápláló bányászat volt. Diósgyőr hatékony bányászata az 1870-es évekre tehető, amikor is a vasgyár a korábbi fatüzelésről széntüzelésre váltott, ezzel jelentős igényt támasztott a környező bányák felé, és ösztönözte az újabbak megnyitását, illetve a meglévők fejlesztését. A két világháború közötti városkép jelentősen változott, részben a háború okozta nehézségek, részben pedig a jelentős népességnövekedés hatására.³ Az 1921-re elkészült új szabályozási terv nagymértékben modernizálta a város arculatát, és ehhez nagy segítséget nyújtott a már korábban említett vidéki nagyvárosoknak szánt Speyer-kölcsön. Ezen városfejlesztési folyamat fontos állomása volt az úgynevezett „Nagy-Miskolc” létrejötte. 1945 januárjától az addig különálló Diósgyőr (Pereccsel együtt), Hejőcsaba és Tapolca közigazgatásilag összeolvadt Miskolccal (Dobrossy 2007a). A nagyváros vassfeldolgozó üzemai a 19. század végétől kifejlődött korabeli ipari parkhoz köthetők. A Zsolcai kapu 1910-re közel 11 ipari üzemnek adott otthont (Dobrossy 2007b), amelynek gyűjtőpontjában a Gömői pályaudvar állt, illetve közvetlen vasúti kapcsolata volt Miskolc másik pályaudvarával, a Tiszai pályaudvarral. Ezáltal biztosítva volt a felvidéki, a fővárosi és az alföldi térséggel is a vassfeldolgozó üzemek kereskedelmi összeköttetése (Dobrossy 2007b).

A bemutatott négy *regionális központ* tehát stabil pozíciót és központi szerepkört töltött be a hálózat vonatkozásában. Az eredmények tükrében azonban Győr és Szombathely 1930-as „szintlépése” magyarázatra szorul ([internetes melléklet](#)). Ahogyan már korábban is említettem, az 1930-as pozíciólépcsőket figyelembe véve akár 7 *regionális központ* is megfeleltethető lett volna, azonban a 8. Székesfehérvár nem tartozhatott ekkoriban a regionális vonzáskörzettel rendelkező városok közé a főváros erős szívó hatása, illetve az ahhoz való földrajzi közelsége miatt. Győr és Szombathely potenciális regionális szerepe viszont már alátámasztható ([internetes melléklet](#)). Az 1910-es vizsgálat alapján míg Győr a 7., addig Szombathely a 11. helyen állt a teljes hálózat vonatkozásában (a fővárossal együtt). Ezzel szemben 1930-ra már a 6. és a 7. rangszám alatt találjuk őket. KVM értékük a következőképpen változott a két évtized alatt: 1910-ben Győré 62,423, Szombathelyé 44,117 volt, 1930-ra Győré 64,658-ra, Szombathelyé

³ Miskolc és a környező négy vizsgáltba bekerült település (Diósgyőr, Felsőzsolca, Alsózsolca, Hejőcsaba) lakossága 1910 és 1930 között 40 százalékponttal növekedett, összesen 18 018 fővel. Országos átlag +13%, alföldi átlag: +17%. Forrás: [20].

61,487-re növekedett ([internetes melléklet](#)). Míg Győr esetében visszafogottabban, 3,5, addig Szombathely esetében már jelentős mértékben, majdnem 40 százalékponttal növekedett a KVM értéke. 1930-ra közel hasonló értékekkel rendelkeztek valamennyi tényező esetében. Véleményem szerint ez részben arra enged következtetni, hogy a regionális szintű városi funkciók megoszlottak a két város között a Kisalföld és a nyugat-dunántúli régió vonatkozásában. Ahogy már korábban is említettem, ezek az értékek a hálózat szempontjából értelmezhetőek. A 19 mutató nyers értékeinek 1910 és 1930 közötti alakulása ([internetes melléklet](#)) egyértelműen egyfajta hasonlóságot mutat a két dunántúli város között.

A lakosság (M1) mindkét esetben hozzávetőleg 15%-kal növekedett, továbbá a többi tényező mutatói esetében is találunk hasonló mértékű elmozdulásokat. A két város elsősorban két tényezőnek köszönheti az előrelépést. A gazdasági tényezőn (T3) belül az ügyvédek jelentőségtöbblete (M8) esetében – ami a korrelációs számítások alapján jó fokmérőnek bizonyult a városi lét vonatkozásában – mindkét város növekedést ért el. Győr több mint 70, Szombathely pedig 25%-kal növelte ügyvédeknek vidékre jutó hányadát. Jelentős növekedést ért el a két dunántúli város az egy főre jutó FHTT mutatóban (M9) is. Ezen mutató elsősorban az ott élő lakosság különféle településadójának a mértékét tükrözi, amelyet bizonyos szolgáltatások, ingatlanok és földtulajdon után kellett megfizetni. 1930-ra Győr mutatója 32, Szombathelyé pedig 36%-kal emelkedett. Egy főre vetítve míg Győr esetében 20,4-ről 27,1 pengőre, addig Szombathely esetében 15,9-ről 21,7 pengőre nőtt ([internetes melléklet](#)). A gazdasági mutatók közül a betétállomány jelentőségtöbblete (M10) esett vissza a legnagyobb mértékben ezen két település vonatkozásában. Győré 51, Szombathelyé 26%-kal csökkent 1910 és 1930 között. Ez azonban még mindig kedvezőbb, mint az országos (–83%) vagy akár a dunántúli (–65%) átlag. Továbbá a *regionális központok* átlagos betétállományának jelentőségtöbblete (M10) is kevesebb mint felére esett vissza 1930-ra. Ugyanis a pénzügyi betétállományok összege és egyúttal azok jelentőségtöbblete is erősen visszaesett a világháború és a határmódosítás hatására végbemenő hazai pénzügyi folyamatokkal összefüggésben. Gondolok itt Budapest erősödő vezető pénzügyi szerepére, továbbá a fiókosítási hullámra, amely során számos vidéki pénzügyintézet vált a fővárosi pénzügyintézetek affiliált intézetévé, beolvadva azok fiókjává (Gál 2021).

Az egészségügyi funkció terén (T4) is jelentős előrelépést könyvelt el a két dunántúli város. Ennek hátterében elsősorban a javuló kórházi kapacitást, illetve a gyógyszerárak számának növekedését találjuk. Győr esetében mindkét időmetszetben (1909, 1932) két kórház működött (köz- és katonai), amelyeknek összesített kórházi kapacitása 237-ről 810-re, több mint háromszorosára nőtt az M15 esetében. Szombathely 1910-ben egy kórházzal és 60 ágygal, majd 1932-ben három kórházzal (köz-, magán- és katonai) összesen 1185 ágygal üzemelt a város határában belül. Ez a hálózaton belüli egyik legjelentősebb növekedés, és így a dunántúli régióban Győrt és Pécszt megelőzve a legmagasabb kórházi kapacitással rendelkező város lett 1932-re. Ez a

fejlődés országos viszonylatban nominálisan „csak” a negyedik helyre volt elegendő, a jelentőségtöbblet szempontjából pedig a harmadik legmagasabb vidéki értékkel rendelkezett Szombathely. A másik egészségügyi helyzetet jellemző mutató a gyógyszerterek vidékre jutó hányada (M14). Itt már eltért egymástól a két potenciális *regionális központ*, ugyanis Győr növelni tudta a jelentőségét ezen a téren, és nyilvános patikáinak száma 1910 és 1930 között 7-ről 11-re nőtt, amely a jelentőségtöbblet vonatkozásában 66%-os növekedést jelentett ([internetes melléklet](#)). Ezen növekedés Győrt országos szinten a második legjobban ellátott város pozíciójába emelte a nyilvános patikák vonatkozásában (a Dunántúlon pedig az első pozícióba). Szombathely növekedése ennél visszafogottabb volt: a nyilvános gyógyszerterek száma az 1910-es 5-ről 1930-ra 6-ra emelkedett. Mivel a város és a régió lélekszáma ennél is nagyobb mértékben növekedett, így a város gyógyszerári ellátottsága csökkent, és 1930-ra már csak a saját lakosságát tudta ellátni. Érdekes, hogy a három vizsgált régió közül egyedül az Alföld tudta növelni (+51%) a gyógyszerterek jelentőségtöbbletét, a másik két régió esetében pedig csökkenést mértek. Míg a Dunántúl esetében 11, addig a Felvidék esetében 9%-kal esett vissza. Fontos megjegyezni, hogy mind a kórházi kapacitás, mind a gyógyszerterek jelentőségtöbblete önmagában nem utal az ott élő lakosság jobb egészségügyi állapotára. Azt ugyanis egy sor egyéb tényező is befolyásolhatja (gondolkodás, távolság, közlekedési viszonyok, táplálkozás, vagyoni helyzet stb.). Azonban a vizsgálatnak nem is feltétlenül ez a célja, hanem sokkal inkább az, hogy a vizsgált települések milyen lehetőségeket biztosítottak a lakosság egészségügyi ellátására. Ettől függetlenül igyekeztem eleget tenni az előbbi felvetésnek is, mivel a források egy része rendelkezésre állt [1], így bevontam a 10 évre számított nyers halálozási arányszámot (M16) is. Ez egy úgynevezett proxy (helyettesítő) mutató, amely a lakosság várható élettartamára keresi közvetett módon (pozitív korreláció) a választ (Szilágyi 2018c). Mindkét dunántúli város esetében ezen mutató értékei csökkentek a vizsgált időszakban, azaz javult a lakosság egészségügyi állapota, mivel csökkent a nyers halálozási arányszám (Győrnél 16, Szombathelynél 2%-kal). Ezen értékek elmaradtak az országos vagy a dunántúli átlagtól, mivel mindkét esetben közel 25%-kal csökkent a nyers halálozási arányszám, amely elsőre meglepő, de a mutató vizsgálata azt mutatja, hogy több esetben is éppen a nagyvárosok nyers halálozási arányai kedvezőtlenebbek.

Az oktatási tényező (T5) esetében Szombathely még tovább tudott javulni a teljes hálózat vonatkozásában, azonban Győr már nem tudott előre lépni. Bár részsikereket értek, főként a középiskolai hallgatók jelentőségtöbbletében (+34,5%), illetve az írni-olvasni tudók arányában (+6,5%), azonban a felsőoktatási hallgatók jelentőségtöbblete olyan mértékben csökkent, hogy azt az előző két mutató javulása nem tudta ellensúlyozni. Bár nominálisan több lett Győr felsőoktatási hallgatóinak száma (44-ről 49-re növekedett), azonban a régiós átlaghoz és a város lélekszámaához viszonyítva ez azt jelentette, hogy 1930-ban kevesebb hallgatóval rendelkezett a város, mint amennyit a lélekszáma és pozíciója indokolt volna.

Mindent összevetve, Győr az öt vizsgált tényezőtől három esetében javult (T1, T3, T4), egyaránt egy esetben stagnált (T2) és egy esetben csökkent (T5) a vizsgált településekhez mérve. Ezzel szemben Szombathely négy tényező esetén is javult (T1, T3, T4, T5) és egy tényező esetében stagnált (T2) ([internetes melléklet](#)). Az ismeretetek alapján Győr és Szombathely erősödő regionális szerepének alapvető funkcionális tényezői mutatkoznak, amelynek hátterében Bécs relatív közelsége is fontos szerepet játszhat. Bár tény, hogy az általam vizsgált struktúra egy adott pillanatot tükröz – az egyik esetben – 1930-ból és azt körülölelő évekből, csakhogya maga a struktúra sem egy pillanat alatt alakult ki. Tehát ahhoz, hogy Győr, illetve Szombathely elérje azt az urbanizáltsági szintet, amellyel a *regionális központok* közé sorolható a vizsgálatomban, ahhoz hosszú évtizedekre volt szükség, amikor még jelentős befolyást gyakorolt Bécs városa a térségre, amit Győri (2006) is részletesen kifejtett. 1920 után már csökken az osztrák fővárosnak a Kisalföld gazdasági térszervezésére gyakorolt hatása, vagyis mind Győr, mind Szombathely regionális szerepkörei felerősödtek (Székesfehérvár esetében ezt Budapest akadályozta). Úgy vélem, hogy Győr és Szombathely potenciális *regionális központként* esélyt kaptak az „önálló” térszervezésre. Következésképp, az ország nyugati régiójában két olyan város is színre lépett Trianon után, amelyek ideiglenesen regionális szerepkört töltöttek be ebben az új államtérben, továbbá egymás vetélytársaivá is váltak földrajzi közelségük miatt, és eközben a regionális szintű funkciók megoszlottak a két város között. (Ez a verseny azonban az 1930-as évek közepéig nyitott volt, nem dőlt el egészen az 1938-ban jóváhagyott Győri-program megindításáig, amikor is Győr vitathatatlan versenylőnyre tett szert Szombathellyel szemben.)

Összességében, ezen értelmezés szerint a két világháború közötti időszak a város-hierarchia vonatkozásában átmenetinek tekinthető, amikor is az ország nyugati régiójában egyszerre két *regionális központ* kezdett formálódni. Ha a KVM értékét adó tényezők normalizált átlagértékeit vetjük össze a hierarchiaszintekkel, akkor a *regionális központokról* megállapíthatjuk, hogy mindenben az élen voltak 1910-ben. 1930-ra vonatkozóan a tényezők esetében még tovább megerősödik a *regionális központi* szint, és tovább nyílik az olló a *regionális központok* és az azt követő szintek között (3. ábra). Úgy vélem, hogy a Trianont követő kényszerű *regionális központtá* válás (Pozsony, Kassa, Temesvár, Kolozsvár és Nagyvárad határon túlra kerülésével) és az ezzel járó légüres tér betöltése következtében erősödő gazdasági, kereskedelmi, egészségügyi, oktatási szerepkör, illetve a külföldi tőke hatására 1930-ra ezen városok kiemelkedtek a hálózathoz. A hat *regionális központ* a 20. század első harmadára meghaladta a „boldog békeidők” gazdasági szerepkörét (3. ábra). Véleményem szerint ez is hozzájárulhatott a háború utáni viszonylag gyors gazdasági konszolidációhoz.

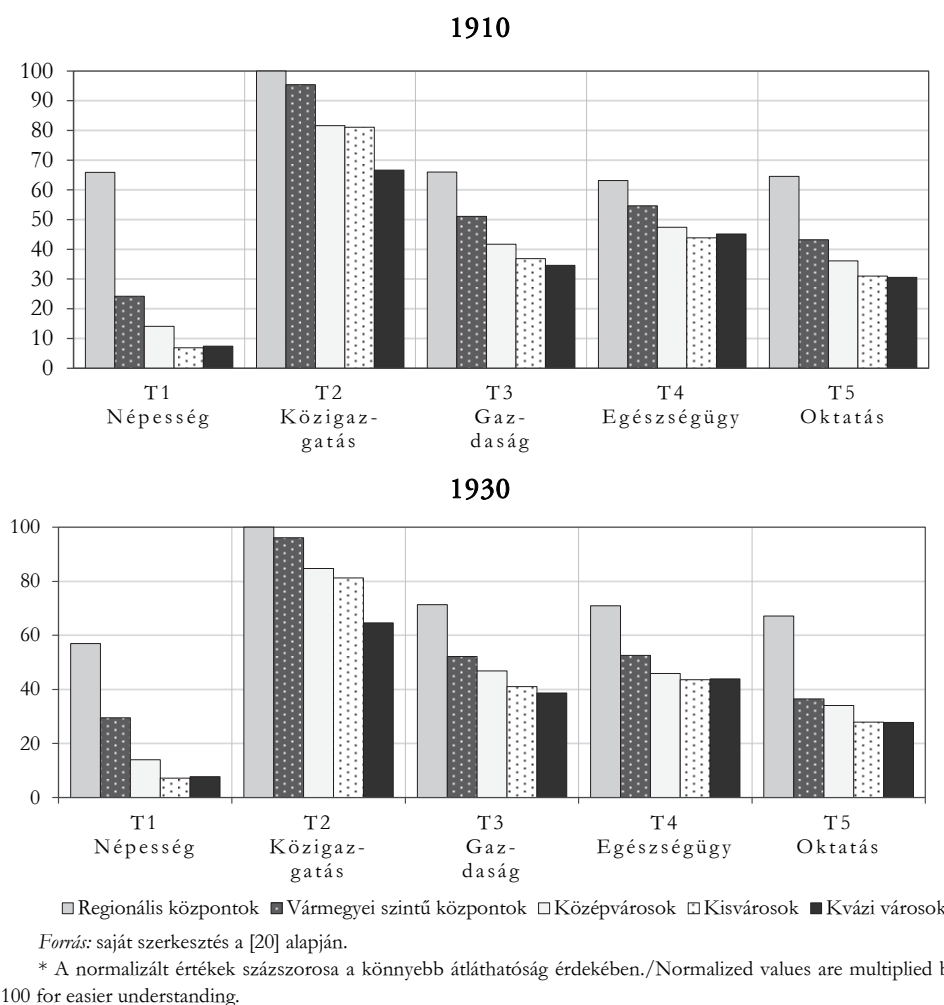
Mindent összevetve megállapítható, hogy a vizsgált időszakban nem csupán a *főváros* és a hálózat többi szereplője között húzóódott mély törésvonal, hanem a *regionális központok* és a többi szint között is. Regionális téren Debrecen és Szeged stabil vezető pozíciójával összefüggésben egyértelműen megfigyelhető az alföldi régió jelentős szerepe, amely 1930-ra kiegyenlítődhetett Győr és Szombathely erősödésével. Úgy

vélem, hogy a kapott eredmények ráerősítenek a közelmúltban megjelent *több központú fejlettségi membrán* mintázatára, amely részben lehetővé tette a viszonylag gyors talpra állást a világháborút követően (Szilágyi 2018b). Ezen túlmenően a *regionális központok* (1930) lefedték a trianoni országterület teljes egészét, egyfajta torzult christaller-i hatszöveget alkotva (1. ábra).

3. ábra

A hierarchiaszintek tényezőinek alakulása normalizált átlagértéken*

Evolution of factors of hierarchy levels at normalized average value

Vármegyei szintű központok

Ezen a szinten több változás figyelhető meg, mint az előző hierarchiaszinten. Elem-számban és az elemek vonatkozásában is jelentősek az elmozdulások. Azontúl, hogy a két korábbi *vármegyei szintű központ*, Győr és Szombathely szintet lépett, illetve Komárom az ismert okok miatt a *kisvárosi* szintig zuhant, egyértelműen szűkült a *vármegyei szintű központok* köre. Míg 1910-ben 25, addig 1930-ban már csak 16 település tartozott közéjük. Alacsonyabb szintről csupán két település – Újpest és Pesterzsébet – tudott felkerülni erre a szintre, ami a két főváros környéki település esetében Budapest növekvő kisugárzásával, illetve a fővárosi agglomeráció városiasodottságának erősödésével magyarázható. E hierarchiaszinten az 1910. évi 25 településből 1930-ra 14 maradt. Bár a módszertani modell azonos mindkét vizsgált évre, azonban a szint elemeinek nem elhanyagolható része kicserélődött a vizsgált időszakban, és ezt az összehasonlításnál célszerű figyelembe venni ([internetes melléklet](#)).

Az már az előző szintnél megmutatkozott, hogy jelentős törésvonal húzódik a *vármegyei szintű központok* és a *regionális központok* között, azonban a jelenség lehetséges okait a *vármegyei szintű központok* szemszögéből eddig még nem vizsgáltam. A legkézenfekvőbb tényezőknél két dunántúli vármegyeszékhely előrelépett, így kikerültek a *vármegyei szintű központok* közül. Győrrel mindenféleképpen egy „zászlóshajót” vettett a szint (1910: 7. pozíció), azonban Szombathely vonatkozásában ez nem állapítható meg feltétlenül (1910: 11. pozíció). A rangsort alakító öt tényező szintekre vetített átlagértéke (3. ábra) alapján megállapíthatjuk, hogy ezen hierarchiaszint érdemben egyedül a népesség (T1) vonatkozásában lépett előre, abszolút értéken számítva +30%, melynek háttérében több tényező is húzódik. Az elcsatolt területekről érkező menekülthullám Budapestet követően elsősorban a főváros környéki településeket, másodsorban pedig a jelentősebb vasúti kapcsolattal rendelkező városokat célozta meg (Dékány 2018, Hajdú 2020, Koloh 2021).⁴ A *vármegyei szintű központok* közül ide tartozott Pesterzsébet, Újpest, Szolnok, Kaposvár és Békéscsaba is. Továbbá a vizsgált időszakban az Alföldet érintő belső migrációs folyamatok kiemelt célpontjainak egy része (Pesterzsébet, Újpest, Baja, Kecskemét, Szolnok, Békéscsaba, Gyula és Nyíregyháza) is ezen a szinten helyezkedett el (Szilágyi 2018a). Végül a fővárosi agglomeráció – jelen esetben – Újpest és Pesterzsébet (korábban Erzsébetfalva) kimagasló lélekszám-gyarapodásához⁵ a nagymértékben növekvő fővárosi albérlet- és ingatlanárak is hozzájárultak, amelynek jelentőségét az is mutatja, hogy az 1930-as népszámlás lakosságszámra vonatkozó adatainál is megemlíti.

⁴ A trianoni menekültek pontos száma a mai napig nem ismeretes, és úgy tűnik, hogy hiányzó források miatt még sokáig az is marad. Vannak szakirodalmi állásfoglalások a 350 ezer fő mellett, de a legújabb kutatások ennél többre teszik: 450–500 ezer főre. Ami biztos, hogy legjelentősebb vándorlási célpont Budapest és agglomerációja, illetve főként az alföldi nagyvárosok, amelyek jelentős vasúti csomópontok voltak: Debrecen, Szeged, Szolnok, Kaposvár, Pécs, Békéscsaba stb.

⁵ Pesterzsébet (Erzsébetfalva) 1910-ben 30 970 fővel, illetve 1930-ban 67 907 lakossal rendelkezett (+119%). Újpest 1910-ben 55 197 fővel, illetve 1930-ban 67 400 lakossal rendelkezett (+22%).

A közigazgatási tényező (T2) és a gazdasági tényező (T3) egyfajta mozdulatlanságot mutat a hálózat vonatkozásában. A *vármegyei szintű központok* normalizált átlagértékei szinte megegyeznek a két időmetszetben (3. ábra). A közigazgatási tényező esetében ez azzal magyarázható, hogy ezen a szinten kis szórást mutatnak a tényezőt alkotó közigazgatási funkcióval rendelkező intézmények mutatói, ami azt jelenti, hogy szinte valamennyi *vármegyei szintű központ* rendelkezett a vizsgált intézményekkel. A gazdasági tényező (T3) nyers mutatói az ügyvédek jelentőségtöbblete (M8) kivételével nem javultak 1910-hez képest, sőt inkább csökkentek ([internetes melléklet](#)). A szint átlagértékéhez képest legnagyobb mértékben (64%) ezen a szinten is a betétállományok jelentőségtöbblete (M10) esett vissza 1910-hez képest. Azonban a normalizált értékeken alapuló T3 tényező értéke kismértékben javult. Tehát összességében a *vármegyei szintű központok* gazdasági mutatóit negatívan érintették a változások, és 1930-ra még nem érték el a század eleji értékeket, azonban a hálózat szempontjából ez a visszaesés minimális előrelépéssé fordult, ami azzal magyarázható, hogy a hierarchia alsóbb szintjein található településeket (*közép- és kisvárosok*) még hátrányosabban érintették a két időmetszet közötti gazdasági, társadalmi és közigazgatási változások.

Míg az egészségügy (T4) esetében kismértékű, addig az oktatási tényező (T5) vonatkozásában nagymértékű a csökkenés. Megvizsgálva a tényezőket alakító mutatókat (4. ábra) szembeötlő, hogy az írni-olvasni tudók normalizált aránya mérséklődött. Ezen mutatótól pedig egy folytonos fejlődés, javulás várható (a többi szinten ez meg is valósult), főleg annak a tudatában, hogy az előfeltételezés szerint ezen mutatóban a felsőbb szinteken már kisebbek a különbségek. A csökkenés a következőkkel magyarázható. A nyers mutatók alapján ([internetes melléklet](#)) az 1930-as *vármegyei szintű központok* mindegyikénél (+2% és +29% között) nőtt az írni-olvasni tudók aránya, azonban a vizsgált hálózat és a többi szint vonatkozásában ez a növekedés kismértékű volt, és nem érte el a *középvárosi* szintét, illetve a többi szinthez képest is visszafogottabb volt (4. ábra).

A *vármegyei szintű központok* között több olyan várost találunk, amelyre érdemes lehet külön is kitérni más-más szempontból. Sopron például még 1910-ben a 8., addig 1930-ban a 10. helyen állt, továbbá a KVM értéke a hálózat vonatkozásában is kismértékben visszaesett ([internetes melléklet](#)). Önmagában ezen „visszaesés” nem is lenne említésre méltó, azonban, ha azt vesszük alapul, hogy a törvényhatósági joggal felruházott városok közül Sopron található legközelebb Bécshez, akkor már más a helyzet. Szombathely és Győr esetében ugyanis aligha vitatható az előrelépések okai között Bécs – vagy Győr esetében még Pozsony – említése, viszont a vizsgálat alapján Sopron másképp válaszolt Bécs közelségére és a határváltozásra. Az öt tényező közül három változott érdemben. Sopron hálózatban betöltött gazdasági szerepköre szinte változatlan maradt (T3: +0,004) a két időmetszet között. Közigazgatási szerepköre (T2) sem változott, a vizsgált intézmények mindegyikével rendelkezett, továbbá vármegye- és járásszékhelyi funkciója is megmaradt 1930-ra. Lakossága bár növe-

kedett (+5,8%), de annak mértéke elmaradt a régiós és az országos növekedési átlagtól is, így a demográfiai tényezője (T1) kismértékben visszaesett. Részben hasonló folyamatok játszódtak le az egészségügyi (T4), illetve az oktatási (T5) szerepkörében is ([internetes melléklet](#)). A gyógyszerárak jelentőségtöbbletét (M14) leszámítva a másik két egészségügyi mutató is növekedett, továbbá mindhárom oktatási mutató (M17–M19) is, de ezek mértéke a teljes hálózathoz, illetve a rangsor közvetlen közeli szereplőihöz képest nem volt kimagasló. Így fordulhatott elő, hogy a nominális növekedések ellenére a normalizált adatokon alapuló oktatási szerepkör (T5) csökkent 1930-ra. Fontos megemlíteni, hogy a csökkenés ellenére is Pécsset követően Sopron rendelkezett a második legnagyobb oktatási szerepkörrel a Dunántúlon mind 1910-ben, mind 1930-ban.

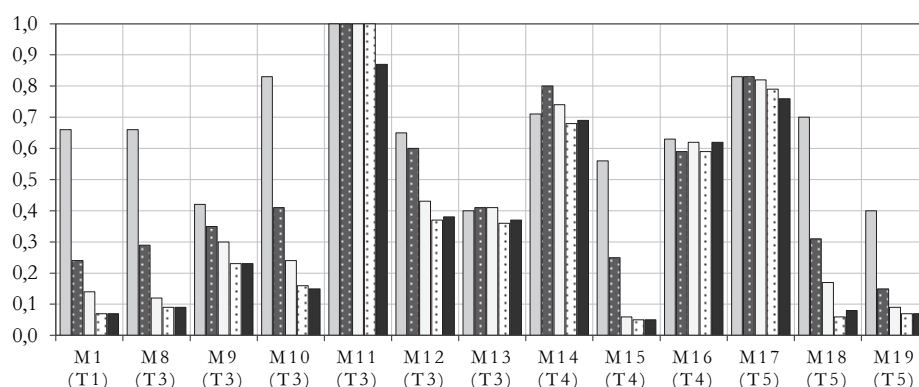
Mindent összevetve, a vizsgálat alapján megállapítható, hogy ezen három dunántúli város közül Szombathely és Győr ért el tényleges növekedést a hálózat vonatkozásában, azonban számos esetben nominálisan Sopron szerepkörei is erősödtek, de nem olyan mértékben, mint a rangsorban szomszédos települések többségéé. 1930-ra e három település felosztott szerepkörökkel rendelkezett a régióban. Gazdasági téren Győr és Szombathely, egészségügyi szerepkör esetében Győr, illetve az oktatás vonatkozásában Sopron töltötte be a legjelentősebb szerepkört a Dunántúl északnyugati térségében ([internetes melléklet](#)). Ami Sopron és Bécs kapcsolatát illeti, úgy vélem, hogy a földrajzi közelség sem tehetné lehetővé, hogy Sopron jelentős számú és mértékű szerepkörre tehesen szert a térségben. Továbbá Bécs trianoni határokon belül maradt – központ nélküli – vonzáskörzetében a már 1910-ben is magasabb hierarchiaszinten lévő Győr lépett elő potenciális központként. Ezentúl a határ menti periferikus helyzet (légvonalban körülbelül 3,9 kilométerre van a nyugati határtól) sem tehetné lehetővé a „legműködesebb város” központi szerepköreinek túlzott mértékű erősödését.

4. ábra

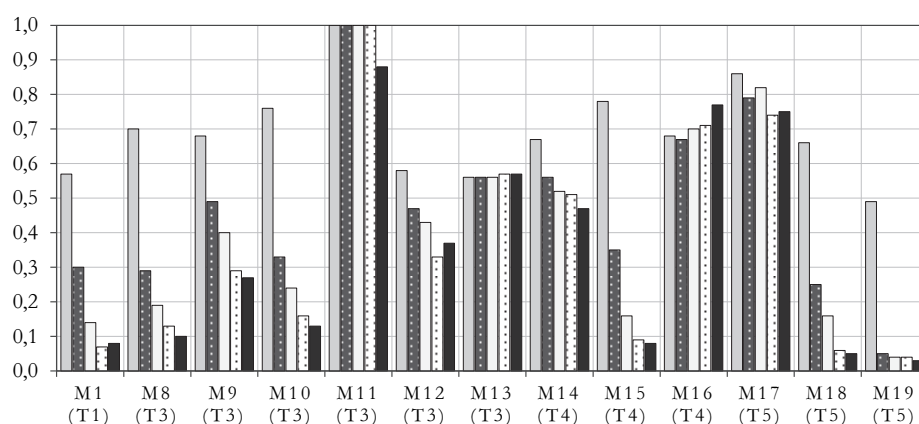
**A T1 és T3–T5 tényezők mutatóinak normalizált átlagértékei a
hierarchiaszintek vonatkozásában**

Normalized average values of the indicators of factors T1 and T3–T5
in relation to hierarchy levels

1910

1930

■ Regionális központok ■ Vármegyei szintű központok □ Középvárosok □ Kisvárosok ■ Kvázi városok

Megjegyzés: M1: lakosságszám; M8: ügynédek jelentőségétöbblete; M9: egy főre jutó FHTT; M10: Pénzüstézetek betétállományának jelentőségétöbblete; M11: vasútállomások megléte; M12: tercier keresők aránya; M13: foglalkoztatási ráta; M14: gyógyszerárak jelentőségétöbblete; M15: kórházi ágyszámok jelentőségétöbblete; M16: nyers halálozási ráta; M17: írni-olvasni tudók aránya; M18: középfokú oktatásban részt vevő diákok jelentőségétöbblete; M19: felsőfokú oktatásban részt vevő hallgatók jelentőségétöbblete.

Forrás: saját szerkesztés a [20] alapján.

Az ország keleti részén is megfigyelhető ehhez hasonló térszerkezeti elem, amelynek csúcsaiban Debrecen, Miskolc és Nyíregyháza található (1. ábra). A keleti háromszöggel kapcsolatban úgy vélem, hogy az eltérő irányú vonzáskörzetek és az eltérő táji jelleg (hegyvidék–alföld) magyarázhatják azt, hogy ilyen közel egymáshoz kialakul-

hatott két *regionális központ* (Debrecen és Miskolc), valamint egy *vármegyei szintű központ* (Nyíregyháza). Az előbbi két várost már említettem korábban, azonban Nyíregyházára még nem tértem ki. Alapvetően a szabolcsi vármegyeszékhely a 19. század második felében indult jelentős fejlődésnek, amikor is 1859-ben Nagykálló helyett Nyíregyháza irányába vezették a vasutat, majd később (1867) a vármegyeszékhelyi feladatokat is hozzá kerültek. A 19. század második felében ezáltal számos közigazgatási, kulturális intézmény települt a városba, és fejlődésében a vasút pozitív hatása megkérdőjelezhetetlen – és nem csak Nyíregyháza esetében (Szombathely, Nagykanizsa stb.) –, viszont szerepe nem kizárólagos, ugyanis a vasút önmagában nem épít várost.

A nyírségi vármegyeszékhely pozíciója szinte változatlan maradt a két időmetszet között. A vizsgálat alapján egyet előre lépve a 9. helyen állt 1930-ban. A változás oka három vizsgált tényezőben mutatkozik meg leginkább. A nyers adatok alapján romlott gazdasági mutatóinak nagy része, egyedül az ügyvédek számának jelentőstöbblete növekedett több mint kétszeresére (30-ról 70-re). A hálózat szempontjából azonban a mutatók visszaesése csekély mértékű volt, így Nyíregyháza gazdasági szerepköre erősödött a többi településhez képest. A demográfiai tényező is átlag feletti mértékben növekedett (+34%), ami még az alföldi átlaghoz (+18%) képest is jelentős mértékű volt. Egészségügyi szerepköre azonban visszaesett, amely a gyógyszerárak számának a létszamarányosnál kisebb mértékű növekedésével (6-ról 8-ra) magyarázható. Így 1910-hez képest harmadára esett vissza a gyógyszerárak vidékre jutó hányada, amelyet a kórházi ágyak számának jelentős mértékű növekedése sem tudott ellensúlyozni. 1930-ra a korábbi 215 helyett 483 ágy jutott a vonzáskörzet betegeire a jelentőstöbblet alapján ([internetes melléklet](#)). A közigazgatási és oktatási szerepköre változatlan maradt a határváltozást követően. Úgy vélem, hogy Nyíregyháza vonzáskörzete inkább keleti, északkeleti irányú, és az elvesztett kárpátaljai triád (Beregszász, Ungvár, Munkács) igyekezhetett pótolni. Kevés hivatkozást találunk Nyíregyháza 20. század eleji hierarchikus szerepéről, a korábbi munkák is szűkszavúan említik a nyírségi várost (Beluszky 1973, 1999, Beluszky–Győri 2005, Szulovszky 2018). Úgy vélem, hogy jelenlegi és korábbi vizsgálatom (Bán 2020) is kellő alapot adhat ahhoz, hogy Nyíregyháza hierarchikus szerepét más megvilágításba helyezzem.

A *vármegyei szintű központok* terén szintén meglepő términtázati eredmény a Tiszántúl déli része vagy Féja Géza munkája után, a *Viharsarok*.⁶ Az említett szociográfia alapján nehéz elképzelni, hogy a térség helyzete pozitívan jellemezhető, főleg nem több szempont vonatkozásában. Az 1. ábra megmutatja, hogy a területén 1930-ban négy *vármegyei szintű központot* is találunk: Hódmezővásárhely, Gyula, Szentés, Békéscsaba. Tény, hogy ezen települések főleg a *vármegyei szintű központok* alsó negyedében találhatóak, azonban figyelemre méltó, hogy a fővárosi agglomeráción kívül nincs még egy olyan térség, ahol ennyire közel helyezkednek el a funkcionális értelemben vett városok. Tehát a Tiszántúl ezen régiója erősen urbanizált térségnek minősült

⁶ A tájegység elnevezése Féja Géza azonos című szociográfiájából ered. A Viharsarok mint tájegység elsősorban a Körösöktől délre egészen a Marosig, illetve a román határig tart.

1910-ben, és ezen még javítani is tudott 1930-ra, annak ellenére, hogy Makó szerepe csökkent. Szentes és Békéscsaba 8–8, Gyula 1 pozíciót javított, míg Makó 1 pozícióval esett vissza, azonban a változó elemszám miatt kiesett a *vármegyei szintű központok* sorából. Ennek a térségnek az említett településeken kívül még Szarvas, Orosháza és egy kis határ menti település, Battonya volt funkcionális értelemben vett városa 1910-ben (1. ábra). A térségben egyértelműen kiemelkedő egészségügyi szerepkörrel rendelkezett Gyula, 1247 ágyas kórházával, amely Debrecen követően az ország második legnagyobb kapacitású vidéki kórházának számított az 1932-es adatok alapján.

Ezenkívül Hódmezővásárhely (428 ágy), Szentes (336 ágy) és Békéscsaba (173 ágy) is rendelkezett kórházzal 1932-ben. Gyula esetében a kórháziágy-kapacitás az 1910-es 530-ról több mint a duplájára nőtt. A gyógyszerterek száma míg Gyulán nem történt változott (4), addig Hódmezővásárhelyen 9-ről 13-ra, valamint Szentesen és Békéscsabán egyaránt 6-ról 7-re nőtt. A jelenetőségtöbbletet figyelembe véve a négy funkcionális központ esetében 1910-ben 1,4 és 1930-ban 1,7 gyógyszerter jutott a vidék ellátására. Mindezek tükrében kevésbé meglepő, hogy a már 1910-ben is jó egészségügyi ellátottsággal rendelkező térség 1930-ra is megtartotta a magas egészségügyi szerepkörét, köszönhetően a négy említett város fejlődésének ([internetes melléklet](#)). Ezen túlmenően az oktatási szerepköre is javult, illetve a pénzügyi mutatók terén is stabil térségnek számított 1930-ra. Úgy vélem, hogy annak a függvényében alakulhatott ki ezen négy *vármegyei szintű központ* egy viszonylag szűk földrajzi térben, hogy egymás között fel tudták osztani a funkcionális szerepkörök egy részét. Sőt a szerepkörök bizonyos elemeit is. Erre jó példa az említett egészségügyi szerepkör, amikor is a legnagyobb kórházi kapacitással Gyula városa rendelkezett a térségben, ugyanakkor a legalacsonyabb gyógyszerter számmal is, ugyanis ebben már Hódmezővásárhelynek volt vezető szerepköre. A jelenség háttérében feltételezhetően Arad földrajzi közelsége és regionális kisugárzásának mérséklődése, valamint a vizsgált települések közötti oldalirányú kapcsolatrendszer átrendeződése is szerepet játszott. Mindemellett a közelmúlt fejlettségi vizsgálata is hasonló eredményekre jutottak (Szilágyi 2018c, Péntes 2018, Demeter 2018), melyek szerint egyértelműen megmutatkozik az Alföld vonatkozásában a térség kedvező életminőségi, fejlettségi viszonya a 20. század első harmadában.

A *vármegyei szintű központok* között azonban találunk olyan településeket, amelyek 1910 és 1930 között több pozíciót is visszaestek. A speciális helyzetű Komáromon (–93 pozíció) túlmenően Eger (–6), Esztergom és Zalaegerszeg (egyenként –8), Nagykanizsa (–12), továbbá Pápa (–13) is ide tartozik. Nagykanizsa visszaesése nem teljesen előzménymentes, a város ugyanis politikai döntései nyomán – vasúti kapcsolataira támaszkodva – egy célorientált, de strukturálisan egyoldalú kereskedelmi-gazdaságpolitikai irányvonalat követett. Ahogy Nyíregyházánál már említettem, a vasút nem kizárólagos, de meghatározó tényezője volt a modernizációs és az urbanizációs folyamatoknak. Ezt igyekezett kihasználni Nagykanizsa és annak vezetése,

mivel már a kiegyezésre rendelkezett vasútállomással, azonban megelégedett a távoli országos és nemzetközi központok kapcsolatával (Bécs, Fiume, Budapest, Belgrád), és a környező térségbe nem épített ki vasúti szárnyvonalakat. Ez a városvezetési politika azonban 1920 után visszájára fordult (Beluszky–Győri 2005), és Nagykanizsa a vasúti összeköttetések szempontjából erősen korlátozott lehetőségekkel rendelkezett. A 12 pozíciós visszaesés következtében 1930-ra lecsúszott a *középvárosok* közé, aminek háttérében a korlátozottá vált vasúti pozícióján túlmenően főként az egészségügyi és az oktatási szerepkörének jelentős csökkenése áll. Közigazgatási funkciója is gyengült, miután 1930-ra megszűnt a törvényszék működése Nagykanizsán.

Eger 1910-ben még közvetlenül Miskolc mögött helyezkedett el a 6. pozícióban, azonban 1930-ra már csak a 12. helyen találjuk. Pozíciócsökkenésében szerepe lehetett közvetett módon a határváltozásnak és Miskolc erősödésének (részben átvette Kassa déli vonzaskörzetét). A vizsgálat alapján a hálózat vonatkozásában az oktatási (T5) és az egészségügyi (T4) szerepköre csökkent elsősorban a két időmetszet között. Oktatási szerepkörét főként Miskolc vette át, ugyanis hozzávetőleg ugyanannyival növekedett Miskolc oktatási szerepköre (normalizált értéken), mint amennyivel Egeré csökkent a két időmetszet között ([internetes melléklet](#)). Az egészségügyi tényező esetében a gyógyszerárak vidékre jutó hányada is mérséklődött, illetve a kórházi ágyszámok és azok jelentőségtöbblete is visszaesett 1930-ra ([internetes melléklet](#)). Végezetül a demográfiai tényezője is elmaradt a várttól, ami fejlődésének enyhe csökkenésére utalhat. Az országos átlagtól (+13,4%) és a felvidéki régió átlagától is (+14,9%) visszafogottabban növekedett Heves vármegye központja, valamint a városi jogú települések esetében (+11,4%) is szembetűnő Eger lakosságának mindössze 8,4 százalékpontos növekedése.

Az 1910-es *vármegyei szintű központok* közül – Komárom után – Pápa esett vissza a legnagyobb mértékben a rangsorban. 1930-ra – összesen 13 pozíciót rontva – a 27. helyre, így már *középvárosi* szintre csúszott vissza. A Kisalföld és a dunántúli hegyvidék határán fekvő település 1910-re jól fejlődő gazdasági és kereskedelmi funkciókat betöltő szereppel rendelkezett. Ehhez szorosan hozzátartozott az Eszterházy család helyi tagjainak meghatározó szerepe, a jó minőségű külterületek és számos szárny- és vicinális vonal által létrejött hazai és nemzetközi vasúti kapcsolat, valamint az erre épülő könnyű- és élelmiszeripar (Pölöskei 1994). Ezek nagy része részben vagy egészben megszűnt a háború és a határmódosítás következtében. Ennek tükrében nem meglepő, hogy Pápa 10 százalékponttal kevesebbet ért el 1930-ban a gazdasági szerepkör (T3) esetében ([internetes melléklet](#)). Ezen belül míg az egy főre vetített FHTT mutató 66 százalékponttal, addig a pénzügyi betétállományának jelentőségtöbblete 57 bázisponttal csökkent a két időmetszet között ([internetes melléklet](#)).

Esztergomot – összesen 8 pozíciót rontva – a 30. helyen találjuk 1930-ban. A korábbi érseki központ egyedül a közigazgatási szerepkörét tudta fenntartani: megmaradt vármegyeszékhelyi és járási székhely funkciója, továbbá a közigazgatási intézményeinek hálózata is. Viszont a többi (demográfiai, gazdasági, oktatási, egészségügyi) szerepköre csekély mértékben, de romlott a hálózat vonatkozásában ([internetes](#)

[melléklet](#)). A vármegyeszékhely lakosságcsökkenése a városi jogállásából és a vármegyeszékhelyi funkciójából adódóan meglepő. A vármegyei és régiós lélekszámnövekedés több mint 9 százalékos volt, míg a vármegyeszékhely lakossága 3 százalékponttal csökkent. Ebből fejlődésének visszaesésére következtethetünk. 1920 után már egy abszolút határ menti szerepet töltött be, főként dél, délnyugati irányban rendelkezett egy kisebb vonzáskörzettel. Mindezek hatására az egykori felekezeti központot, Esztergomot a *középvárosi* szinten találjuk 1930-ra.

Középvárosok

Az elnevezés nem a települések lélekszámával, méretével kapcsolatos, hanem azok hierarchiában elfoglalt köztes pozíciójával. A *középvárosi* szint egyértelműen átmenetet képez a jogi értelemben vett városok és a községek között. 1910-ben 12 rendezett tanácsú város és 17 község kapott helyet ezen a szinten. Ez a látens egyensúly némileg felborul 1930-ra, és 14 vármegyei város, illetve 6 község szerepel ezen a szinten ([internetes melléklet](#)). 1910 és 1930 között nem változott jelentősen a *középvárosi* szint elemeinek száma: 1910-ben 29, míg 1930-ban 25 település került ebbe a kategóriába. Részletes vizsgálattal 13 olyan települést találunk, amelyek mind a két időmetszetben *középvárosi* szintet értek el, tehát 1930-ra a szint településeinek több mint fele kicserélődött, ami a korábban bemutatott szinteken nem fordult elő.

Az 1910-es *középvárosok* közül egyedül egy település lépett szintet. Újpestet ekkor még külön álló közigazgatási egység volt a főváros közvetlen szomszédságában. A rendezett tanácsú város tulajdonképpen valamennyi szerepköre átlagos volt a szinten belül. Egyedül a demográfiai szerepköre emelkedett ki már ekkor is, viszont közigazgatási tényezője a legcsekélyebb volt a szinten belül 1910-ben, amely egyszerre jelzi a város fejlődését és Budapest viszonylagos árnyékát is. Ez 1930-ra részben átalakult, 45 pozíciót javítva 1930-ra már a 14. helyen találjuk, amely a felső hierarchiaszinteken a legnagyobb előrelépés volt. Számottevően – a vizsgált hálózathoz viszonyítva – a demográfiai, a gazdasági és a közigazgatási szerepköre is javult 1930-ra ([internetes melléklet](#)).

Azonban voltak visszaeső települések is: Mezőtúr, Keszthely, Karcag, Békés, Kisújszállás, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Siklós, Körmend, Hajdúböszörmény, Mohács, Sáropata, Nagyatád, Sásd és Csurgó kiesett a *középvárosok* sorából 1930-ra. Ezek közül kiemelendő az alföldi városi jogállású települések kiesése, visszacsúszásuk azt példázza, hogy nem minden esetben döntő tényező a viszonylag magas lélekszám és a jogi kiváltság által létrejött intézmények megléte.

Ha a *középvárosok* elhelyezkedését vizsgáljuk (1. ábra, 5. ábra), megállapítható, hogy némi változás figyelhető meg regionális viszonylatban. Míg 1910-ben az alföldi települések tették ki a *középvárosok* felét, addig arányuk csökkent 1930-ra, és a dunántúli régió települései lettek felülreprezentálva ezen a szinten. Az 1. ábrán megmutatkozik, hogy a Tiszántúl nagyrésze (a Körösöktől a Szamosig) 1930-ra elvesztette *középvárosait*. Egyedül Kisvárdát találjuk meg 1930-ban is ezen a szinten. Ennek hátterében

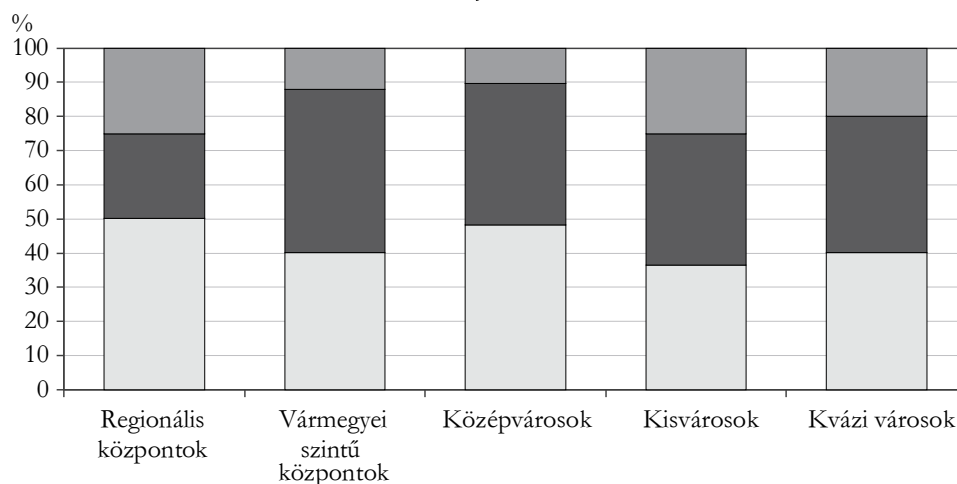
pedig nem előrelépés húzódik, hanem a hierarchiaszint elvesztése. Kisújszállás, Mezőtúr, Karcag és Hajdúböszörmény is 1930-ra a *kisvárosi* szintre esett vissza. Alföldi viszonylatban a már korábban említett Újpest volt az egyetlen, amely képes volt szintet ugrani. A fővárostól délre található Duna menti térség nemcsak a *regionális* és *vármegyei szintű központok* tekintetében volt városhiányos, hanem *középvárosi* szinten is központhiányosnak bizonyult. Ezt részben a természetföldrajzi okok (dunai ártér), részben pedig a főváros erős déli szívóhatása magyarázhatja (lásd Nagy 1962).

5. ábra

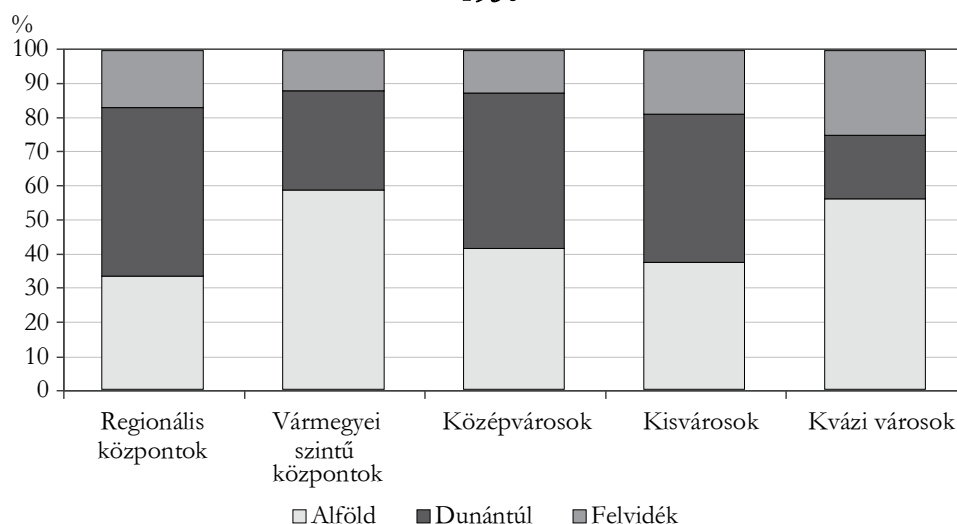
Az adott hierarchiaszint településeinek regionális megoszlása

Regional distribution of settlements of a given hierarchy level

1910

1930

Forrás: saját szerkesztés a [20] alapján.

Kisvárosok

Az előző hierarchiaszinthez hasonlóan itt sem a település méretére vagy annak lakosságára utal az elnevezés, hanem a hierarchiában elfoglalt csekély, de mérhető szerepkörére. Ezt a hierarchiaszintet nem nevezném egy átmeneti zónának (város-falu), sokkal inkább illik ez a kifejezés az utolsó még funkcionális értelemben vett, az ún. *kvázi városi* szintre. A *kisvárosi* szint és települései lényeges változáson mentek keresztül.

Az első és legszembetűnőbb változás – a vizsgálat alapján –, hogy 1930-ra lényegesen „kiszélesedett” a *kisvárosi* szint, ugyanis 1930-ra 35 településsel bővült, így 80 *kisvárosi* központ található a trianoni határokon belül. Alapvetően a vizsgált időszakban nőtt a funkcionális települések száma, amely a belső átrendezéseken túlmenően (lásd *regionális központok, vármegyei szintű központok és középvárosok*) főleg a *kisvárosi* szintet érintette. Ha a városiasodottságot egy folyamatosan javuló és fejlődő folyamatnak tekintjük, akkor részben magyarázható lenne ez a jelenség. Még ha az urbanizáltság fokát – hasonlóan a fejlettséghez vagy az életminőséghez – lehet is így értelmezni, azonban a funkcionális szerepkörök esetében nem bővülnek és javulnak folyamatosan a hierarchikus szintek. Ha így lenne, akkor előbb vagy utóbb valamennyi település regionális szerepkörrel rendelkezne. Továbbá a behatárolt vizsgálati tér (trianoni határok), a szerepkörök folyamatos formálódása és azok jelentésének alakulása sem indokolja. Úgy vélem, hogy a hálózat átformálódásában kell keresni az okokat. A határváltozás, valamint annak közvetett és közvetlen hatásai során a településhálózat új keretek közé került, amelynek hatására az bizonyos értelemben még aránytalanabbá vált. Véleményem szerint elsősorban az új határokkal magyarázható a *kisvárosi* szint ilyen mértékű kiszélesedése, amelynek hátterében a belső átalakuláson túlmenően új funkcionális értelemben vett városokat is találunk.

A belső átrendeződés során az 1910-es *középvárosi* szintről került a *kisvárosok* közé a már korábban említett Kisújszállás, Mezőtúr, Karcag, Hajdúböszörmény, Keszthely, Sárospatak, Körmen, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas stb.⁷ települések (összesen 15 település). Az 1910-es *kvázi városi* szintről 10 település lépett előre 1930-ra, többek között Szentendre, Szigetvár és Fehérgyarmat.⁸ Továbbá 38 olyan települést⁹ találunk 1910-ből, amelyek 1930-ban is a *kisvárosi* szintet képviselik. Végezetül meg kell említenem Komáromot, amely két szintet esett vissza, így a *vármegyei szintű központok* közül a *kisvárosi* szintre került 1930-ra, jelentős területvesztésének következtében.

⁷ Teljes lista: Mezőtúr, Keszthely, Karcag, Békés, Kisújszállás, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Siklós, Körmen, Hajdúböszörmény, Mohács, Sárospatak, Nagyatád, Sásd, Csurgó.

⁸ Teljes lista: Gyöngyös, Csepreg, Szentendre, Devecser, Rétság, Jászberény, Tamási, Bicske, Szigetvár, Fehérgyarmat.

⁹ Tokaj, Monor, Hatvan, Enying, Csorna, Berettyóújfalu, Szerencs, Tapolca, Paks, Sümeg, Hajdúszoboszló, Kapuvár, Mátészalka, Dunaföldvár, Csongrád, Szeghalom, Kunszentmiklós, Tiszafüred, Zirc, Abaújszántó, Mór, Szécsény, Szikszó, Celldömölk, Sajószentpéter, Sárbogárd, Dunavecse, Adony, Kiskőrös, Tiszalök, Battonya, Marcali, Nagykálló, Sárvár, Mezőkövesd, Edelény, Mezőcsát, Tab.

Tehát 1930-ban összesen 64 olyan *keisvárost* találunk, amelyek 1910-ben is funkcionális értelemben városi szerepkörrel rendelkeztek. Következésképpen, 16 új, korábban egyik funkcionális hierarchiaszinthez sem tartozó településsel (korábbi községgel) bővült 1930-ra a *keisvárosi* szint: Derecske, Budafok, Lengyeltóti, Cinkota, Putnok, Vasvár, Kunszentmárton, Tét, Bácsalmás, Szentlőrinc, Ráckeve, Pestszentlőrinc, Zalaszántó, Jászapáti, Pécsvárad, Vásárosnamény. Regionális szempontból két terület jelenik meg hangsúlyosabban ezen 16 település vonatkozásában (1. ábra). Talán nem meglepő módon a már korábban is kiemelt fővárosi agglomeráció, amely nem csupán a meglévő szerepköröket erősítette fel (Újpest, Pesterzsébet, Kispest), hanem korábbi községeket is „felemelt” a funkcionális városok körébe, még ha csak a *keisvárosi* szintig is (Budafok, Cinkota, Pestszentlőrinc és részben Ráckeve). A másik terület a határ menti térség,¹⁰ ahol 1930-ra új települések léptek be a funkcionális városok körébe (Vasvár, Bácsalmás, Vásárosnamény, Derecske). Ezen települések között találunk olyat, amely elvesztette a központját: Bácsalmásnak Szabadka, Vásárosnaménynak Beregszász és Munkács volt a központja; továbbá arra is van példa, hogy megmaradt központok mellett is szert tudott tenni funkcionális szerepkörre, mint például Vasvár és Derecske. Ezek alapján kijelenthető, hogy a határ menti térség esetében nem állapítható meg egyértelműen, hogy a központjukat veszített települések automatikusan visszaestek volna.

Regionális téren, az is szembeűnő, hogy 1910 és 1930 között a már korábban említett Duna menti térség települései sorra veszítettek pozíciójukból. Monor, Enying, Paks, Dunaföldvár, Kunszentmiklós és Dunavecse mind átlag feletti visszaesést könyveltek el 1930-ra. Miután magasabb hierarchiaszint nem képviseltette magát a Duna menti övezetben, így 1910-ben, de az említett pozícióvesztések miatt 1930-ban is egy kvázi városhiányos régió alakult ki Csepel és Kalocsa között.

Mindemellett az 1910-es *keisvárosi* szinten találjuk azt a három települést (Berettyóújfalu, Mátészalka, Szikszó), amelyek az 1923-as vármegyerendezést követően is megtarthatták a központilag kijelölt székhelyi szerepüket a csonka vármegyék élén. A három új vármegyeszékhely közül Mátészalka szinte mozdulatlan maradt (–2 pozíció), viszont Szikszó (+19 pozíció) és Berettyóújfalu (+6 pozíció) profitálni tudott a határváltozás következményeiből, azonban egyik új vármegyeszékhely sem lépett szintet 1930-ra.

Kvázi városok

Ezen záró hierarchiaszint képlékeny, és inkább hasonlít egy pufferezónához, mint egy stabil kiegyensúlyozott hierarchiaszinthez. Ahogy a módszertani fejezetben is említettem, a városhierarchia-vizsgálatok egyik legsarkalatosabb pontja a szinthatárok meghúzása, továbbá a város és a község határának meghatározása. Éppen ezért is

¹⁰ A trianoni országhatártól (belső irányba) számított legfeljebb 25 kilométeres zóna.

nevezném ezt a szintet egy átmeneti – de még funkcionális értelemben városi – szintnek, amelyet elnevezésében is tükrözni szándékoztam.

Az 1910-es 15 kvázi város közül csupán kettő tudta megtartani hierarchikus besorolását, Szirák és Rákospalota ([internetes melléklet](#)). Ellenben Nagymaros és Alsódabas elvesztette funkcionális értelemben vett városi rangját. A többi 11 *kvázi város* közül 10 egy, Kispeszt pedig két szintet lépett előre 1930-ra, és így már kikerültek a *kvázi városok* köréből. Kispeszt jelentős előrelépése mögött több tényezőt is találunk. Azontúl, hogy a vizsgált lakossága duplájára (64 512 főre) emelkedett, a közigazgatási szerepköre is erősödött, miután 1930-ra adóhivatal és járásbíróság is létrejött a településen, valamint az ügyvédek száma és a tercier keresők aránya is emelkedett, a pénzintézeti betétállomány és az egy főre jutó FHTT érték mellett. Az 1930-as szintet nézve a 16 kvázi város közül 4 rendelkezett funkcionális szerepkörrel 1910-ben is. A már említett Rákospalotán és Szirákon kívül Nyírbátor és Hajdúnánás csúszott le a *kvázi városok* közé 1930-ra, amelyek egészségügyi és oktatási szerepkörükből veszítettek 1930-ra. Utóbbi szerepkörökben szinte egyáltalán nem, vagy csak minimálisan javultak a települések, így ezen két tényező alapján nem, vagy csak alig voltak képesek ellátni a megnövekedett lakosságukat. A további 12 település (Ócsa, Siófok, Heves, Barcs, Szob, Püspökladány, Sarkad, Alag, Nagykáta, Hajmáskér, Vámosmikola, Csepel) a *községi* szintről érkezett, azaz a szintet alakító települések összetétele jelentősen megváltozott. Ez a nagyfokú átrendeződés is rányomta bélyegét erre a képlekeny és átmeneti hierarchiaszintre.

Összegzés

A vizsgálat alapján tisztán kimutatható, hogy a városi rangú települések és a funkcionális értelemben vett városok száma jelentősen eltér egymástól mind 1910-ben, mind 1930-ban. Ezt a tendenciát már több korábbi időmetszetre elvégzett kutatás is bizonyította (Bácskai–Nagy 1984, Beluszky–Győri 2005, 2006). 1930-ban a fővárossal együtt 56 jogi értelemben vett város volt, ezzel szemben vizsgálatom alapján 144 funkcionális értelemben vett várost határoztam meg a két világháború közötti Magyarországon. Ez jelentős, közel két és félszeres többletet mutat. 1910 esetében a trianoni határokat figyelembe véve 44 jogi értelemben várost találunk (fővárossal együtt) és 118 funkcionális szerepkörrel rendelkező települést a másik oldalon. Tehát esetükben is jellemző az említett tendencia. Mind 1910-ben, mind 1930-ban több funkcionális értelemben vett település volt a vizsgált térben, mint amennyi jogi kategóriája alapján városnak minősült. A funkcionális városok számának növekedése vélhetően a határváltozással, a menekülthullám és a rangadományozások hatásával magyarázható. Ezzel egyúttal a városban élők száma és aránya is növekedett a 20. század első harmadára.

A vizsgálat egy korábbi tézist is alátámasztott. Szilágyi (2018c) a többközpontú fejlettségi modell ismertetése alapján úgy vélte, hogy ez hozzájárulhatott Magyar-

ország Trianon utáni viszonylag gyors konszolidációjához. Kutatásom a városiasodottság szempontjából is hasonló több központú hálózatot mutatott ki 1930-ra. Hat *regionális központ* (a fővároson kívül) egyértelműen kiemelkedett a hálózathoz: Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Győr és Szombathely. E városoknak számos tényező és mutató esetében kimagaslóak az értékei, valamint meg tudták tartani – sőt, bizonyos esetekben növelték is – központi szerepkörüket. Úgy vélem, e regionális központok Trianon utáni erősödése párhuzamba állítható a központi szerepkörök és fejlettségi mutatók növekedésével, amelyek gyakran a környező régiókra is jelentősen hatottak.

Végezetül megállapítható, hogy az eleve ellentmondásos területi beosztást a békeszerződés még aránytalanabbá tette. Az új határok következtében hozzávetőleg 27 vármegye és 60 járás helyzete változott meg, ami sok esetben olyan határ menti járásokat alakított ki, ahol a kijelölt központok nem, vagy csak alig tudták betölteni járási vagy vármegyeszékhelyi funkciójukat. Bár a jogi és közigazgatási szerepek szintjén homogénebbé vált a rendszer, maga a struktúra és a hierarchikus hálózat deformálódott, tovább növelve az aránytalanságot. Trianon után még inkább mélyült a szakadék a *főváros* és a hálózat többi szereplője között, valamint a *regionális központok* és a *vármegyei szintű központok* között is. Gyakorlatilag a *vármegyei szintű központok* leszádkadtak a *regionális központokról* 1930-ra. Ezzel párhuzamosan a *kisvárosi* szint dominanciája is megnőtt, és ez a hierarchiaszint jelentősen gyarapodott a vizsgált időszakban. Ennek hátterében sok esetben az állhat, hogy az elvesztett központi szerepkörrel rendelkező városok vonzáskörzetéből megmaradt települések előre léptek, vagyis az alsóbb szinteken egyfajta „szerepkörátvétel” ment végbe. Az így kialakult új térstruktúra a mai településhálózat egyik kiindulópontjaként, annak „születési okmányaként” is értelmezhető.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport területi egyenlőtlenség munkacsoport keretein belül készült. A tanulmány alapját képező adatbázis az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3-II-DE-490 kódszámú pályázat támogatásával valósult meg. A poligon alaptérképet ezúton is köszönöm Szilágyi Zsolt-nak (Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézet).

IRODALOM

- BÁCSKAI, V.–NAGY, L. (1984): *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁN, G. K. (2020): A magyar városhálózat hierarchiája és térszerkezete a két világháború között. In: KÖVÉR, GY.–POGÁNY, Á.–WEISZ, B. (szerk.): *Hálózat és hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* pp. 93–146., Budapest.

- BELUSZKY, P. (1973): Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz 1900–1970 *Földrajzi Értesítő* 22 (1): 121–142.
- BELUSZKY, P. (1999): *Magyarország településföldrajza. I. általános rész* Területi és Települési Kutatások, 13., Studia Regionum, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY, P. (2014): *Budapest – zászlóshajó vagy vízfej?* Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő.
- BELUSZKY, P.–GYÖRI, R. (2005): *Magyar városhálózat a 20. század elején* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY, P.–GYÖRI, R. (2006): Ez a falu város! *Tér és Társadalom* 20 (2): 65–81.
<https://doi.org/10.17649/TET.20.2.1054>
- CHRISTALLER, W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland* Gustav Fischer, Jena.
- DÉKÁNY, I. (2018): *Trianoni árvák* Noran Libro Kiadó, Budapest.
- DEMETER, G. (2018): *Területi egyenlőtlenségek, perifériák és funkcionális régiók elkülönítése a történeti Magyarország területén (1890–1910)* Történeti Térinformatikai Tanulmányok 5., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- DEMETER, G. (2024): *Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (A bGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei) I. (18. század: Rekonstrukció és reform)* Történeti Térinformatikai Tanulmányok (12.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- DOBROSSY, I. (2007a): A város területi határának változása, Nagy-Miskolc kialakítása. In: DOBROSSY, I.–STIPTA, I. (szerk.): *Miskolc története 5/1. 1918–1949-ig* pp. 211–219., Miskolc.
- DOBROSSY, I. (2007b): Ipari középüzemek. Gyárak Miskolcon, Diósgyőrben és Görömbölyön. In: DOBROSSY, I.–STIPTA, I. (szerk.): *Miskolc története 5/1. 1918–1949-ig* pp. 388–453., Miskolc.
- GÁL, Z. (2002): Pécsi bankok aranykora: Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In: SZIRTES, G.–VARGHA, D. (szerk.): *Iparosok és bányászok a Mecsekalkján – gazdaságtörténeti tanulmányok* pp. 7–60., Pro Pannonia Kiadó, Pécs.
- GÁL, Z. (2021): A trianoni békeszerződés és a gazdasági konszolidáció hatása a magyar bankhálózatra *Területi Statisztika* 61 (4): 407–440.
<https://doi.org/10.15196/TS610401>
- GYÖRI, R.–MIKLE, GY. (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011 *Tér és Társadalom* 31 (3): 143–165.
<https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2866>
- HAJDÚ, Z. (2020): Structural and administrative implications of the Trianon Peace Treaty, 1920 *Regional Statistics* 10 (1): 3–22. <https://doi.org/10.15196/RS100103>
- JENKS, G. F. (1967): The data model concept is statistical mapping *International Yearbook of Cartography* 7: 186–190.
- KÁPOLNAI, I. (1991): Közép- és nagyipar. In: GAÁL, E. (szerk.): *Szeged története 3/1.* pp. 475–480., Szegedi Nyomda, Szeged.
- KÁPOLNAI, I. (2003): A város gazdasági élete. Pénz- és hitelélet. In: VERES, L. (szerk.): *Miskolc története IV/1. 1848–1918-ig* pp. 279–294., Miskolc.
- KAPOSZ, Z. (2006): *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000.* Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs.

- KISS, F. (1927): Szeged ipara és kereskedelme. In: KISS, F.–TONELLI, S.–SZ. SZIGETHY, V. (szerk.): *Szeged. Magyar városok monográfiája 1.* pp. 193–229., Budapest.
- KOLOH, G. (2021): The number of Trianon refugees *Regional Statistics* 11 (4): 170–181.
<https://doi.org/10.15196/RS110408>
- MÓZES, M. (1976): Debrecen ipara a dualizmus korában. In: RÁNKI, GY. (szerk.): *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig* pp. 81–146., Debrecen.
- NAGY, L. (1962): *Kiskunhalom* (2. kiadás.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- NAGY, Z. (1991): A tanács és a társadalom újjáépítési tervei. In: GAÁL, E. (szerk.): *Szeged története* 3/1. pp. 155–161., Szegedi Nyomda, Szeged.
- NAGY, Z.–VÁGÁS, I. (1991): Lechner Lajos terve és annak végrehajtása. In: GAÁL, E. (szerk.): *Szeged története* 3/1 pp. 166–173., Szegedi Nyomda, Szeged.
- PÉNZES, J. (2018): Fejlettségi különbségek a történelmi Magyarország térszerkezetében 1910. In: *Történeti térinformatikai tanulmányok: az MTA BTK TTI sorozata, 4., Budapest.*
- PÖLÖSKEI, F. (1994): Pápa a polgári korszakban (1867–1945). In: KUBINYI, A. (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig* pp. 371–376., Pápa.
- SZANI, F.–TIMÁR, L. (1976): Debrecen ipara az ellenforradalmi rendszer korában. In: RÁNKI, GY. (szerk.): *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig* pp. 147–241., Debrecen.
- SZILÁGYI, ZS. (2018a): Vándormozgalom a trianoni alföld területén a 20. század első harmadában *Századok* 152 (1): 85–126.
- SZILÁGYI, ZS. (2018b): A Kárpát-medence fejlettségi membránja (1910). A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges módszertani megoldás, az eredmények kontextualizálási kísérlete. In: DEMETER, G.–SZULOVSKY, J. (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon* pp. 47–84., MTA BTK TTI. Budapest–Debrecen.
- SZILÁGYI, ZS. (2018c): Az életminőség területi különbségeinek változása a Magyarországon a 20. század első harmadában. In: DEMETER, G.–SZULOVSKY, J. (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon* pp. 255–334., MTA BTK TTI, Budapest–Debrecen.
- SZULOVSKY, J. (2018): A települések hierarchiája 1930-ban Magyarországon *Történelmi Földrajzi Közlemények* 6 (3–4): 181–197.
- SZÚCS, E. (1997): A város gyáripara 1849–1919 között. In: GUNST, P. (szerk.): *Debrecen története* 3 pp. 223–267., Csokonai Kiadó, Debrecen.
- VERES, L. (2003): Miskolc fejlődésének jellemzői a dualizmus időszakában. In: VERES, L. (szerk.): *Miskolc története IV/2. 1848–1918-ig* pp. 1079–1099., Miskolc.

A KOMPLEX VÁROSHIERARCHIA-ADATBÁZIS (KVA) FORRÁSAI, ADATBÁZISAI

Kvantitatív források:

- [1] 1910-es népszámlálási adatok: Demeter Gábor GISa Hungarorum OTKA-K111766
<http://gistory.hu/g/hu/gistory/otka> (letöltve: 2023. december)

- [2] Gyógyszerészek évkönyve több időmetszetre:
<https://www.gyogyszerestortenet.hu/gyogyszereszek-evkonyve/>
(letöltve: 2023. február)
- [3] Gyógyszerészek zsebnaptára az 1910-ik évre (1909). Szerkesztik: Dr. Varságh Zoltán és Koritsánszky Ottó. XXXIX. évfolyam. A Gyógyszerészi Hetilap kiadása, Budapest.
- [4] *Helységnévtár 1913* Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- [5] VÁRADY, K. (szerk.): *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1930* Magyar Szent Korona Országai Helységnévtárának Kiadóhivatala, Budapest.
- [6] *Kórházférténeti munkák* (részletesen lásd a továbbiakban).
- [7] *Levéltári források* (részletesen lásd a továbbiakban).
- [8] PESTI, E.–PESTI, A. (szerk.) (1908): *Magyarország orvosainak évkönyve és címtára 1908* XVIII. évfolyam, Budapest.
- [9] *Magyarország tisztí cím- és névtára 1911* XXX. évfolyam, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- [10] *Magyarország tisztí cím- és névtára 1931* XLI. évfolyam, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- [11] Magyarország gyógyintézeteinek évkönyve (1934). Összeállította: Kollarits Béla–Joó István–Bajza Géza. Magyarország Klinikáinak és Kórházainak Szövetsége, Budapest.
- [12] *MSÉ Új 18. Magyar statisztikai évkönyv 1910* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal – Ú. F. 18. – Budapest, 1911. – XV, 533 p.
- [13] *MSÉ Új 38. Magyar statisztikai évkönyv 1930* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal – Ú. F. 38. – Budapest, 1931. – XIV, 378 p.
- [14] *MSK Ús 35. kötet* A Magyar Szent Korona országainak hitelintézetei az 1894–1909. évben – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Vargha Gyula (előszó), Fellner Frigyes (közrem.), Tormay Béla (szerk.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 35. köt. – Budapest, 1913. – VIII, 75, 391 p.
- [15] *MSK Ús 42. kötet* A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Vargha Gyula (előszó) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 42. köt. – Budapest, 1912. – XI, 50, 880 p.
- [16] *MSK Ús 83. kötet* Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Kovács Alajos (előszó), Mozolovszky Sándor (bev.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 83. köt. – Budapest, 1932. – XXII, 32, 429 p.
- [17] *MSK Ús 86. kötet* Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok. Községek és külterületlakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Kovács Alajos (előszó), Thirring Lajos (bev.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 86. köt. – Budapest, 1934. – XXII, 92, 492 p.
- [18] *MSK Ús 91. kötet* A magyar középiskolák statisztikája az 1932/33. tanévig – Asztalos József (szövegét írta), Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk. és kiad.),

- Janik Gyula (összeáll.), Kovács Alajos (előszó) – Magyar Statisztikai Közlemények Ú. S. 91. köt., Budapest, 1934., 122 p.
- [19] NMC 1930 Nagy „magyar compass” (azelőtt Mihók-féle). I. rész. Pénzügyek (1930/31). Szerk.: Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1930. (Pénzügyi és Kereskedelmi Évkönyv, 54/1.)

Egyéb nem publikált kvantitatív adatbázisok:

- [20] BÁN, G. K.: *Komplex Városhierarchia-adatbázis (KVA)*.
- [21] SZILÁGYI, ZS: *Történelmi Magyarország Területi Egyenlőtlenségek Adatbázisa (TMTE)*.

KÓRHÁZTÖRTÉNETI MUNKÁK

- ÁGOSTON, I. (2013): *A kórházi kapacitások és szabályozásuk fejlődéstörténete* Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Egészségtudományi Doktori iskola, Pécs. (Az értekezés 5. számú melléklete).
https://doktoriiskola.etk.pte.hu/public/upload/files/Doktoriiskola/Tezisfuzetek/agoston_dissz.pdf
- BARANYI, K.–BARTA, L. G. (1997): *A Dr. Kenessey Albert Kórház-Rendelőintézet története. Kiadva a centenáriumi alkalmából Kenessey Albert Kórház-Rendelőintézet, Balassagyarmat.*
- FAZEKAS, Á.–VÁGVÖLGYI, J. (1990): *A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kórház története* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei „Jósa András” Kórház-Rendelőintézet, Nyíregyháza.
- GOMBÁS, I. (2016): A kórház története. In: FORRAY, R. K.–KOZMA, T.–MOLNÁR, E. (szerk.): *Mezőváros új szerepben HTSART–ÜMK*, Budapest.
- HORNÝÁNSZKY, K. (1974): *A Fejér Megyei Kórház története* (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 9.) Magán kiadás. Székesfehérvár.
- KAJTOR, E. (2002): Ajándékot kapott a megye. *Palócföld* 48 (3–4): 441–453.
- KÁDAS, I. (1994): *A 100 éves Siklói Kórház története* Siklói Városi Kórház, Siklós.
- LAKATOS, I. (1974): A tatabányai kórház története 1899-től 1945-ig. In: LAKATOS, I.–SÁNDOR, J.–VARGA, L. (szerk.): *A 75 éves Tatabányai Kórház története* Komárom megyei Nyomda, Tatabánya.
- LAKATOS, I.–SCHWARZ, T. (1999): *A Szent Borbála Kórház 100 éves története* Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, Tatabánya.
- MEZEI, ZS. (2007): Adalékok a 250 éve alapított pápai kórház történetéhez *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei* 7 (3–4): 261–286.
- MÜLLER, A. (2000): *A Zirci Erzsébet Kórház története* Zirc Városi Erzsébet Kórház-Rendelőintézet, Zirc.
- NASZÁDOS, I. (1999): *A Sárvári Kórház története* Sárvár Önkormányzati Kórház, Sárvár.
- PETZ, A. (1929): *Győr szabad királyi város Szentháromság Közkórházának múltja és jelene (1748–1928)* Győregyházmegyei Alap Nyomdaműintézete, Győr.
- PÉCZELY, P.–SÁGI, K.–SZUTRÉLY, A. (1959): *A 200 éves kesztelyi kórház története* Veszprém megyei Nyomda, Veszprém.
- SZABÓ, CS. (1974): A nagykanizsai kórház története 1885–1970. In: S. KOCSÁN, K. (szerk.): *A Nagykanizsai Kórház története. A Zala megyei tanács II. sz. Kórház-rendelőintézetének évkönyve.*

- SZILVÁS, R. (1996): A polgári kor egészségügyi szervezetének kialakulása. In: KOSTYÁL, L. (szerk.): *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére* Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg.
- ZELENÁKNÉ KOVÁCS, G.–ZELENÁK, K. (2007): A Diósgyőri Bányatárspénztár kórháza. A Diósgyőr-Vasgyári kórház. In: UNGVÁRY, GY.–VARGA, J. (szerk.): *A magyar bányaegészségügy története* pp. 200–231., Argumentum, Miskolc.
- CEGLÉDI TOLDY FERENC KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<https://toldykorhaz.hu/?p=2059> (letöltve: 2023. augusztus)
- GYULAI KÖZKÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<https://www.bekesmegye.com/bekes-megye-hirek/a-bekes-megyei-korhaz-elso-evtizedeinek-tortenete> (letöltés: 2023. augusztus)
- MOSONMAGYARÓVÁRI KAROLINA KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<http://www.karolinakorhaz.hu/index.php?page=bemutat-korhaztortenet>
(letöltve: 2023. augusztus)
- SÁTORALJAÚJHELYI ERZSÉBET KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<https://www.ujhelykorhaz.hu/korhazunk/korhaz-tortenet/>
(letöltve: 2023. augusztus)
- VÁCI JÁVORSZKY ÖDÖN KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
http://www.javorszky.hu/wordpress/?page_id=62
(letöltve: 2023. augusztus)
- VESZPRÉMI CSOLNOKY FERENC KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<https://csfk.hu/a-korhaz-tortenete/> (letöltve: 2023. augusztus)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR FEJÉR VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA (MNL FVL): IV.405.a. – *Fejér vármegye alispánjának iratai. Elnöki iratok. 3. tétel: Főispánhoz intézett alispáni jelentések, 1908.*
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA (MNL HBVL): XV.4. – *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár nyomtatott térképeinek gyűjteménye Ny.136: Debrecen szabályozási térképe 1930. Készítette: Borsos József.*
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA (MNL SzSzBVL): IV.411.b. *Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k.e.e. vármegyék alispánjának iratai. Igazgatási iratok. Főispánhoz intézett alispáni jelentés, 1912.*
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR VAS VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA (MNL VaVL): IV.405.b. – *Vas Vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1228. doboz: Kórházvizsgálati jegyzőkönyvek 1913. (1914.X.67.)*